

Kritisk Forum
FOR PRAKTISK TEOLOGI

KIRKEN PÅ LANDET MARTS 2016

143

Afsender: Eksistensen, Frederiksberg Allé 10, 1820 Frederiksberg C

TEMA: KIRKEN PÅ LANDET

Hans J. Lundager Jensen LAND, BY, NETVÆRK	3
Steen Marqvard Rasmussen LANDSOGNE ER FORSKELLIGE	20
Niels Kærgård KIRKEN PÅ LANDET – ET DILEMMA UDEN SIMPLE LØSNINGER	34
Johs. Nørregaard Frandsen FORTÆLLINGER FRA ET AFTENLAND	47
Mogens Amstrup Jacobsen MENIGHEDER I DEN SVENSKKE LANDSBY	63
Hasse Neldeberg Jørgensen PROVSTI – PROPSTEI	71
Benedikte Bock Pedersen LANDPASTORATETS UDFORDRINGER	80
Marianne Aagaard Skovmand LANDPRÆST I EN VALGMENIGHED	84

Forord

Birgitte Stoklund Larsen og Merethe Jørgensen

Dette nummer af Kritisk Forum for Praktisk Teologi handler om landet. Land og by. Eller måske skulle man hellere sige land versus by? Periferi overfor centrum? Udkant overfor midtpunkt? Debatten om landet er højaktuel. Ordene er vigtige. Rådden banan eller vandkantsdanmark? Billedsproget blomstrer, når talen falder på landområderne. Der er fokus på landet for tiden. Hjælpepakker til landbruget, stedvise ophævelser af kystbeskyttelseslinjer, udflytningen af statslige arbejdspladser er politiske tiltag, der skal booste provinsen og forhindre fraflytning og tab af arbejdspladser.

Også kirken er en del af debatten. Der tales om "Kirken på landet". Det er næsten blevet et begreb i sig selv. Oprindeligt var "Kirken på landet" en arbejdsgruppe nedsat af Grundtvigsk Forum, Lolland-Falster Stift og FUV, som skulle afholde en konference om landsognene. Konferencen løb af stablen i marts 2014 og fik stor bevågenhed. Siden er der sat mange skibe i søen. Senest er der blevet ansat en projektleder, der skal indhente viden og skabe netværk for landsognene. Udviklingen i landsognene er blevet sat på dagsordenen. Skal sogne nedlægges, kirker lukkes, eller skal man bevare og hvor-dan? Spørgsmålene er mange.

I dette temanummer forsøger vi at komme bredt rundt om emnet: religionshistorisk, sociologisk, historisk og kulturelt suppleret med aktuelle situationsrapporter fra virkeligheden, som den ser ud – herude på landet.

I den indledende artikel anlægger Hans Jørgen Lundager et religionshistorisk perspektiv, som viser bevægelsen fra landets helligdomme over byens tempel til den tidlige kristendoms netværk af menigheder. Landet er altså ikke alene udørk, men også oprindelse. Mens Lundager arbejder med de store skel, interesserer Steen Marquard sig for de mindre forskelle og afdækker i en religionssociologisk undersøgelse seks forskellige typer landsogne, som nok har meget tilfælles, men også har meget forskellige udfordringer. Land-

kommunernes historie og funktion som velfærdsstatens rygrad afdækkes af Niels Kærgård, som beskriver, hvordan kirken engang var en blandt flere lokale institutioner – skole, alderdomshjem, brugsforening, mejeri – men i dag ofte er den eneste tilbageblevne institution. Spørgsmålet er da, om den lokale landsbykirke er et levn fra en svunden tid eller en sidste garant for at opfatte landsbysamfundet som et levende fællesskab. Hvad der kendetegner dette levende fællesskab, beskriver Johannes Nørregaard Frandsen ved at undersøge, hvorledes provinsen portrætteres i litteratur og film. Fra eksotisk og fremmedartet over stolt og selvstændig bondekultur til et psykologisk randområde.

De beskrivende og analyserende bidrag suppleres med fire bidrag, som giver et direkte indblik i den kirkelige hverdag på landet. Den danske teolog og præst i Svenska Kyrkan, Mogens Amstrup, giver indblik i, hvordan kirken udfolder sig i Sverige, hvor man skal være kirke i meget tyndt befolkede områder, og kirken ofte påtager sig opgaver, som ikke er decideret kirkelige, men af afgørende betydning for lokalområdet. Provst og projektleder Hasse Neldeberg Jørgensen giver indblik i de kirkelige forhold i Sydslesvig. Provst Benedikte Bock Pedersen, Syddjurs Provsti, og sognepræst Marianne Aagaard Skovmand tilføjer hver især en refleksion over de erfaringer og udfordringer, som hører til det at være kirke på landet.

Hvordan skal fremtiden se ud for kirken på landet? Der spørgsmål ligger bag mange af indlæggene. Der gives ingen direkte svar. Svaret på landdistrikternes, landsbyernes, landsognenes udfordringer viser sig måske indirekte i en bevidsthed om historien, i en anerkendelse af landets betydning for vores fælles bevidsthed og i en accept af, at landet er der og skal være der. Land og by komplementerer hinanden. Det ene ville ikke være til uden det andet. Det er ikke landet overfor byen, der er det interessante. Det er snarere relationen, netværket, mellem land og by, der er det afgørende.

Merethe Jørgensen, sognepræst Åstrup og Askov
E-mail: mejn@km.dk

Birgitte Stoklund Larsen, Generalsekretær Bibelselskabet
E-mail: bsl@bibelselskabet.dk

Land, by, netværk

Tre religionstyper i Bibelen

Hans J. Lundager Jensen

I dette bidrag til temaet 'land og by' vil jeg først anlægge en religionshistorisk betragtning om fænomenet byreligion, en religionstype der opstod ca. 3000 f.Kr., og hvis hovedtræk kan genfindes i dele af Det Gamle Testamente. Dernæst vil jeg foreslå at kategorisere den tidlige kristendom som noget andet og mere end en byreligion – men stadig i det rumlige perspektiv, som gives med kontrasten land vs. by. Og endelig vil jeg se på teologiske hovedstrømninger i Det Gamle Testamente ud fra det rumlige perspektiv, som er forudsat i kontrasten 'land vs. by'. Næppe uventet er tingene mere komplicerede, end den enkle modstilling i sig selv giver udtryk for.

I. Landreligion og byreligion

I religionens historie - hvormed menes: hvad der er den overordnede retning i religionens historiske udvikling¹ - kommer landet før byen: jægeres religion kommer før agerbrugeres, og disses kommer før de tidlige bycivilisationers. I første halvdel af det 20. årh. havde dansk religionshistorie (Københavnere-professorerne Svend Aage Pallis, 1894-1972, og Arild Hvidtfeldt, 1915-1999) et begreb om 'byreligioner' der burde skelnes fra en ældre, tidligere form for religion, kaldet 'naturfolks religion' eller 'primitiv religion'. Selv om terminologi og specielt argumentation i denne opstilling var absolut åbne for kritik og også blev mere eller mindre glemte, var intuitionen fornuftig nok:

Den minder i hvert fald en del om Robert N. Bellahs skelnen imellem 'tribale religioner' og 'arkaiske religioner'.²

For Svend Aage Pallis var alle kendte religioner til alle tider enten 'naturfolks religioner' eller 'byreligioner'. Imellem disse var der 'et afgrundsdybt svælg' (Pallis 1944, 412). Forskellen beroede på forholdet til naturen. 'Naturfolk' - dvs. 'samlere, jægere, kvægavlere, nomader og primitive agerbrugere' - lever i umiddelbart forhold til naturen, hvad byfolk ikke gør. 'Byreligioner' var den type religion, som dannedes i tidlige civilisationer i bl.a. Den Nære Orient og i Mexico, og som ikke mindst var kendetegnet ved at være centreret omkring forestillinger om individuelle guder i modsætning til den tidligere religionstypes mere ubestemte og upersonlige ('mana'-agtige) magtforestillinger.³ I Pallis' udgave ville denne religionshistoriske betragtning omfatte såvel de tidlige by- og territorialstaters religioner som de såkaldte 'verdensreligioner' såsom buddhisme og kristendom under den ene kategori 'byreligion'. Arild Hvidtfeldt der fortsatte og korrigerede Pallis' opfattelse,⁴ ville derimod regne de sidstnævnte til en tredje, selvstændig kategori: 'Individualreligioner', fordi de sigtede på enkeltindividets frelse, ikke på opretholdelse af "samfundet som helhed"⁵. Denne tredje form vil så svare til Bellahs begreb om 'aksiale religioner'.⁶

Ud fra kategorien 'byreligion' kunne man formode, at de religioner, der tilhørte civilisationsformer uden byer, kunne kaldes 'landreligioner' - selv om ingen vist har foreslået det? Under alle omstændigheder er det noget i den retning, der ligger i kategorien 'naturfolks religion' eller 'primitiv religion' som Hvidtfeldt foretrak.⁷ Uden her at gå ind på en nøjere analyse af kategorien 'byreligion' og dens skæbne i dansk religionshistorie⁸ kan man i hvert fald slutte: (1) at der tidligere har været ansatser, parallelle til en kultur-evolutionær betragtning som Bellahs, til at se det sociale fænomen 'by' som en afgørende faktor i religionernes historie og dermed også som en potentiel konfliktstørrelse internt i en religions historie, og (2) at dramatiske forvandlinger inden for kategorien byreligion ikke har været helt lette at kategorisere. Et oplagt spørgsmål vil være hvad man skal stille op med denne sontring i forhold til Det Gamle Testamente - har vi her at gøre med 'landreligion' (hvis vi her antager denne term), byreligion eller aksial religion? Jeg vender tilbage til det spørgsmål nedenfor.

2. Kristendommen: en byreligion?

Umiddelbart giver det faktisk god mening med Pallis at se også aksiale religioner som fx den tidlige kristendom som byreligioner. Et eksempel vil være den kendte amerikanske religionssociolog Rodney Stark. En af hans bøger, *Cities of God*, har således den udførlige undertitel: *The Real Story of How Christianity Became an Urban Movement and Conquered Rome* (Stark 2006). Kristendommen i betydningen en social bevægelse, en 'kirke', begyndte i sagens natur som en ganske lille gruppe omkring midten af det 1. årh.; i begyndelsen af det 4. årh. var den blevet en så betydningsfuld faktor i Romerriget, at den romerske stat lagde kursen om fra forfølgelse til accept og tilmed, i slutningen af det 4. årh., gjorde den til monopolreligion. Denne vækst - i Starks anslåede tal fra 1.000 medlemmer i år 40 til 33 mill. i år 350 - kan forklares som resultatet af en eksponentiel vækst på 40 % pr. tiår. Væksten er sket i bybefolkninger og er i de første århundreder gået uden om landbefolkningerne. Et megetsigende symptom på kristendommens oprindeligt urbane karakter er ordet *paganus*, hvoraf engelsk *pagan*, 'hedning', der oprindeligt betød 'landlig' og dermed 'bondske'. Kristendommen, if. fremtrædende talspersoner,⁹ så altså sig selv som en byreligion, de andre religioner som bondske - uanset om de af andre måtte klassificeres som lige så byreligiøse som kristendommen.

Kategoriseringen af religiøse alternativer som landlige, bondske havde givetvis flere gode grunde. For det første havde oldkirkens kristendom faktisk spredt sig som en byreligion i lighed med den øvrige jødedom, der forstod sig som byreligion,¹⁰ og var det primært fortsat. Fra begyndelsen var kristendommen en skriftreligion - omend Jesus selv måske kun skrev i sand - dels fordi den forudsatte det jødiske kulturelt-religiøse bibliotek, dels fordi den tilsyneladende meget tidligt kommunikerede via skrift. Og skrift er et urbane fænomen; skrift og by har samme oprindelse.¹¹ Og for det andet kunne kontrasten by / land koble sig på en allerede given kontrast imellem den mere dannede by og det mindre dannede land.

Selvfølgelig har den holdning ikke været helt uproblematisk i antikken. Byer er og har været mange ting: centre for kommunikation, håndværksfremstilling, handel og distribution af varer, administrativ og politisk ledelse, vidensakkumulering og -videregivelse, intenst religiøst og intellektuel

liv, begær, magtstræb og intriger. Vil man være med i det, må man være til stede.¹² Men det typologiske forhold mellem land og by – land og by som idealfigurer i en slags ideal basis-sociologi fra bykulturernes opkomst og indtil (men ikke nødvendigvis til og med) nutiden – kan ikke sammenfattes som en blot fordeling af funktioner. Forholdet er asymmetrisk. Landet var (indtil for ikke så mange år siden) (1) sted for flertallet af en befolkning (2) og sted for fremstillingen af de vigtigste og basale funktioner (i forhold til menneskegrupperes blotte overlevelse: føde, klæder), (3) men med en lav grad af intern forskellighed. Byen var omvendt sted for (1) et mindretal af en befolkning, (2) med de mindre vigtige eller helt overflødige funktioner, (3) men til gengæld med mange forskellige specialiserede funktioner. Land har forholdt sig til by som spredthed til koncentration, som få mennesker på et stort territorium over for mange mennesker på et lille territorium, som det nødvendige til luksus, og dermed, pr. definition, som det mindre til det mere udpræget ‘menneskelige’ (for det særligt menneskelige er at ville det overflødige). Som sagt ovenfor mente Pallis og Hvidtfeldt, at mennesker uden for byer er tættere på ‘naturen’.

Interaktion imellem mennesker har derfor været langt højere og mere intensiv blandt byboere end blandt landboere. Landboere møder relativt færre forskellige mennesker, byboere relativt mange flere forskellige. Landliv lægger derfor op til langsom og forsigtig kommunikation, for hvis man udveksler med relativt få mennesker, bliver konflikter så relativt mere alvorlige; det vil derfor være klogt at vogte sin tunge. Byboere derimod udveksler informationer (og varer) med relativt mange flere mennesker og må konkurrere mere med andre om plads i udvekslingsstrømmen; til gengæld bliver konflikter relativt mindre alvorlige. Byliv fremmer derfor relativt hurtigere og relativt mindre velovervejede kommunikation. Eller formuleret mere slående som forskellen mellem en *‘slow talking country boy’*¹³ og en *‘city slicker’*. Når en kulturel stereotypi modstiller by- og landamerikanere på en måde, der helt svarer til det vedtagne forhold mellem kvikke, men upålidelige københavnere og langsomme, men troværdige jyder, er den næppe helt uden kontakt med de faktiske forhold.

Byer, koncentrationssteder med en høj grad af arbejdsdeling,¹⁴ samler alt (bortset fra det nødvendige). Allerede i oldtiden var byer ikke kun steder for alt stort og smukt (frem for alt gudernes huse: templerne), men også for

kriminalitet og udsvævelser. Ingen byer uden tyveknægte, voldsmand, udskænkingssteder, bordeller og prostitution. I Bibelen associeres Jerusalem ikke kun med Davids by og Jahves tempel, men også med alt afskyeligt. Hos Ezekiel (kap. 16. 23) bliver Samaria og Jerusalem til de rene bordeller – endnu værre end mere oplagte modbydelighedskoncentrater som Sodoma, Babel, Nineve.¹⁵ Som fremhævet af den tyske filosof Peter Sloterdijk har byer traditionelt også, og uundgåeligt, været ‘merdokratier’.¹⁶ At ‘Stadtluft macht frei’, som det højmiddelalderlige slogan lød i tyske byer for livegne og andre, som ønskede at realisere en privat vandring fra land til by,¹⁷ må have haft en indbygget ironi. Den nutidige association imellem land og afføringslugt forudsætter, at en effektiv kloakering har neutraliseret de umiddelbart olfaktoriske effekter af den faktiske koncentration af afføring i byerne.¹⁸

Af mange gode grunde kunne landet følgelig repræsentere et frirum og en fri tid fra bylivet, afslapning, afstresning, enkelhed og autenticitet, som når rige og dannede romere (Cicero, Vergil) søgte tilflugt på deres landsteder. Men idylliseringen af landet repræsenterede en individuel og tidsbegrænset ‘udstigning’, som ikke har ændret ved erkendelsen af, at magt og viden var bybaserede realiteter. Det landlige tilflugtssted var en funktion af byen, ikke en ‘autentisk’ landvirkelighed. Platons akademi og Augustins Cassiciacum var ikke ‘land’, men satellitter til hhv. Athen og Milano, undtagelsessteder for udfoldelse af sand urbanitet uden den hele bys forstyrrelser, steder for udviklingen af den intelligens som bagefter skulle sættes igennem i den virkelige by. Universiteter har typisk været sådanne rum på afstand – universitetsdistriktet i Paris på venstre Seine-bred, Oxford og Cambridge på nogenlunde afstand af London (som den menneskelige hjernes forhold til resten af kroppen).¹⁹

Uden social og kulturel magt²⁰ eksisterer en religion ikke. Den sociale dimension bestod for den tidlige kristendoms vedkommende i organisering af et hierarkisk system af grupper, ‘menigheder’, med et tilsvarende ledelseshierarki og med praksissystemer i bred forstand (både ritualer og karitativ virksomhed), som var relevante for datidens mennesker.²¹ Den kulturelle dimension bestod i udviklingen af tegnsystemer – en ‘verdanskuelse’ og en ethos som indfangede menneskers opmærksomhed og lagrede sig i deres hukommelse. Og med de vilkår, der gjaldt generelt i den græsk-romerske verden,²² måtte kristendommen også for at blive langtidsholdbar udvikle

en intellektuel-litterær kultur, der kunne matche de hidtidige standarder inden for dannelses- og uddannelsesfeltet. Både den sociale og den kulturelle dimension var udpræget by-, ikke landbaserede fænomener. Højere uddannelser forudsatte byer, og den tidlige kristne teologi udviklede sig som metropol-dannelser (Alexandria, Antiochia), og i den forstand var også en Augustins nedvurdering af landbefolkningen sådan set kun en afbildning af virkeligheden.

3. Netværksreligion

Alligevel er modstillingen 'land vs. by' upræcis. Ganske vist var byen forudsætning for den tidlige kristendoms gennemslagskraft, vækst og udvikling. Men den var ikke en byreligion i samme forstand som den Nære Orients religioner. Fra begyndelsen var den ikke funderet i byer, men i relationer imellem byer (jf. Starks titel *Cities of God*). Efter Apostlenes Gerninger at dømme udløser mange af Paulus' missionsbesøg i byerne i Lilleasien og Grækenland stor ballade og konflikter med dele af befolkningerne og med myndighederne. Det er endnu mere slående, at det i alle tilfælde blot medfører, at han og hans partnere ryster støvet af fødderne eller kappen og rejser videre, vel at mærke til andre byer.

Allerede her er det klart, at den allertidligste kristendom ikke er en byreligion i egentlig forstand. Dens 'sociale niveau' er overordnet i forhold til de enkelte byer. Byen er her blevet afløst af netværket imellem byer (som det allerede var tilfældet med bl.a. jødedommen) – som i netværksteori, altså forbindelser på kryds og tværs med knudepunkter, *hubs*, men uden et egentligt centrum. Jerusalem var givetvis stadigvæk et vigtigt sted; men som begyndelsessted udfordredes Jerusalem af Antiokia (ApG 11,26), og "Davids faldne hytte" (ApG 15,16) var nok et sted, Paulus²³ måtte tage hensyn til, besøge og sende penge til,²⁴ men netop ikke et sted at længes efter, stoppe op i, endsiges slå sig ned i – en slags religionshistorisk plejehjem. Paulus selv skuede imod, hvad der for den tidlige mission var Middelhavsområdet's vilde vesten, Spanien. Rom var dengang endnu et ikke-centrum som Paulus regnede med at besøge 'på gennemrejse' (Rom 15,24) – endnu et '*hub*' på en uendelig vej i et netværk under stadig udvidelse.

For her at foreslå en betegnelse for en religionshistorisk forandring, der går videre end kategorien 'byreligion', og som er mere sigende end den ældre religionshistoriske størrelse 'individualreligion': Kristendommen var fra begyndelsen en netværksreligion. Denne type religion havde frigjort sig fra byen, sådan som byreligionen fra 3000 f.Kr. og herefter havde frigjort sig fra 'landreligionen'. Dens nye medium var ikke individer, men udvekslingen af meddelelser igennem det sammenfilterede fletværk af tråde, der forbandt byerne med hinanden – meddelelser der kunne overbringes mundtligt af mennesker, men navnlig med den informationsteknologi, der var tidens mest avancerede: alfabetisk beskrevne papyrusblade. Brevet, og snart efter den argumenterende og indskærpene afhandling, var netværksreligionens primære medium.

I religionshistorien har man villet begrebsbestemme dette forhold igenem kategorien 'bogreligion'. Men termen 'bog' signalerer for meget tyngde og for lidt bevægelighed. Den gør sin religionstype mindre versatil, end den i virkeligheden er, for 'bog' mere end 'skriftrulle' signalerer bestandighed, soliditet, uforanderlighed hen over generationer. Indirekte gengiver begrebet 'bog' netværksreligionen lidt af den tyngde, som byreligionerne havde i og med deres tungt flyttelige gudestatuer. Bogen forskyder religionen kulturevolutionært tilbage i retning af 'statuereligion' (synonym med byreligion); den risikerer at blive et tungt centrum i det lette, centrumløse netværk, jf. middelalderens tungt indbundne pragthåndskrifter og jødedommens uhåndterlige, kostbare toraruller. Kristendommen kan nok siges at være blevet til en 'bogreligion'; men den var det ikke i sin tidligste fase, for 'bog' er en sammenklæbning af beskrevne ark (det der hed en 'codex'). Hvad der oversættes med 'bog' i Det Gamle Testamente, var i realiteten skriftruller. Det medium, Paulus benyttede sig af, var ikke 'bøger', men breve. Og bøger forbliver ikke bøger i egentlig forstand, dvs. tekster der faktisk læses af nogle, uden kommentarer. Et bedre alternativ til 'bogreligion' som nærmest synonym med 'netværksreligion' ville det altså være at tale om 'brevreligion' eller 'kommentarreligion'.

Bogen forholder sig til brevet som byen til netværket, som tungt til let, som ubevægeligt til bevægeligt. Byen og 'bogen' har givetvis været nyttige for en netværksreligion som den tidlige kristendom – for uden i det mindste en idé om en vis uforanderlighed risikerer netværket at miste orientering

og glemme, hvad det er netværk for. Som et tilsvarende kompromis i den rumlige tænkning byder byen som imaginær forestilling sig til imellem den virkelige by og det virkelige netværk. I Johannes' Åbenbaring skal alting slutte med en by, vel at mærke en super-by, en by der overgår enhver rationel byplanlæggeres vildeste fantasi, en by med landsteder inde bag murene (Åb 22,1f.), kubisk, praktisk, god. Udenfor er der hverken netværk (der nu er overflødig) eller land. Jordiske byer er omgivet af haver (hvor teenagere kan fjante, jf. Højs 6,11) og marker; men ved historiens ende er der derude kun hunde, troldmænd, utugtige, mordere og løgneelskere (Åb 22,15), mens det produktive land (i form af frugterne fra livets træ) er opslugt af byen. I den imaginært-fantasmatiske by er alle afskyeligheder forvist til uden for bygrænsen. Her foregribes profetisk den nutidige bys selvforståelse.²⁵

4. Byen og landet i Det Gamle Testamente: Nogle eksempler

En generel oversigt over konstellationen land og by og land vs. by i GT ville kræve en omfattende undersøgelse; forholdet er så basalt, at det mere eller mindre ville skulle inddrage det meste af GT. I det følgende vil jeg nøjes med et indtryk af nogle af de måder, hvorpå teologisk-religiøs tænkning i GT varierer forholdet land / by. Gennemgående er der en vis skepsis over for fænomenet by, som om de teologiske hovedstrømninger ikke vil være ved, hvor by-funderede de i virkeligheden selv er. Et indicium på en helt grundlæggende fremmedhed over for fænomenet by er det hebraiske ord for by, *'ir*, der fremhæver *muren*, *borgen* og dermed byen som et tillukket og afvisende sted, ikke, som byboerne formentlig hellere selv ville se sig, som indbegrebet af funktionel differens og flittig virkelyst.²⁶

Fx er tempel-tænkningen (den præstelige teologi) reelt en by-teologi. I Pentateuken er templet ganske vist repræsenteret af 'Åbenbaringsteltet', en transportabel telt-barak der passer til den imaginært-legendariske ørken-kontekst. Men beretningen i 1 Kong 8 om kong Salomos indvielse af templet i Jerusalem forudsætter de samme tempel-teologiske principper, som de præstelige tekster i Pentateuken er baseret på, og uanset at denne beretning givetvis også er legendarisk, er den på dette punkt mere realistisk. Templet

er her den vigtigste bygning i byen Jerusalem, opført af sten, tilhugget af specialiserede håndværkere. Til indvielsen - og den efterfølgende gevaldige 14-dages fest (v. 62-66) - samles folk fra nær og fjern for at markere denne fælles begivenhed i byen Jerusalem. Og en tempelkult, inklusive den præstelige i Pentateuken, forudsætter guld og guldsmede, fønikiske farvestoffer ('purpur') og aromatiske stoffer til salvning og røgelse. Bag alt dette ligger langdistancehandel og specialiseret håndværk - alt sammen funktioner, som Salomo i særlig grad er blevet gjort til repræsentant for, og som kun kan trives i en by.

Den nationale teologi (ofte kaldet den 'deuteronomistiske'),²⁷ som har sat rammerne for den kontinuerte fortælling fra Genesis til Kongebøgerne, og som i forskellige udgaver forekommer mange andre steder i GT, fremstår ofte som overvejende agrar. Fx har lovsamlingerne, der er redigeret ind i Pentateukens nationale historie, en udpræget landlig vinkling med okser, der er faldet i cisterner, afbrændte høstakke, erstatningskrav for udlånte æsler, afgifter af korn- og vinhøst, spisning af sønderrevne dyr fundet på en mark (som i 'Pagtsbogen', 2 Mos 21-23). Jahves land er et udpræget agerbrugsland, et land med bække og kilder, med hvede og byg, med vin og oliven og granatæbler, med olivenolie og honning (5 Mos 8,7f.). Velsignelserne og forbandelserne, der udløses af enten at følge eller ikke følge Jahves regler, er primært agrare og vedrører 'frugten af din jord og frugten af dit kvæg', 'din kurv og dit dejtrug', ikke fx en tilvækst af dygtige håndværkere og en voksende kundekreds. Den agrare overvægt er også til stede i ansatserne til en art national eskatologi. Således i Es 65, hvis vision af et fremtidigt, lykkeligt liv på 'en ny jord' under 'en ny himmel' (Es 65,17) ikke er voldsomt fantasmatisk. Ganske vist skal de heldige 'bygge huse og bo i dem'; men de skal også plante vingårde, og de skal ikke slide forgæves (dvs. de skal fortsat slide).

I virkeligheden må den nationale teologi have været lige så urban som den præstelige. Det blotte faktum, at den er formuleret skriftligt, afslører den som en byreligion. Og den gør også skriftlighed til et indholdsmæssigt kriterium for sin version af Jahve-dyrkelsen. Den nationalt-sindede Jahve-dyrker er i princippet en person, der kan læse, eller som i det mindste er villig til at acceptere, at en skriftlig tekst kan have autoritativ status. Beretningen om præste-skriveren Ezras tekstbaserede gudstjeneste i Neh 8 giver klar besked: Jahve-religionen foregår i byen Jerusalem, endda en selvbevidst by hvor den

lokale hersker, Nehemias, lægger stor vægt på at genopbygge dens mure og holde portene lukkede på afgørende tidspunkter (Neh 3-4; 6; 13,19-22).

Beretningen om 'Josias' reform' (2 Kong 23) – som det eksegetisk er normalt at se i nær forbindelse med forestillingerne i Deuteronomium (bl.a. i kap. 12), om at Jahve-religionen kun kan besidde ét helligsted²⁸ – er ikke kun beretningen om en statsligt dikteret indførelse af en Jahve-monolatri. Den implicerer ikke mindst en hovedstads-monopolisering af Jahve-religionen; fra et land-synspunkt vil den traditionelle eksegetiske term 'kultcentraliseringen' kunne se ud som en eufemisme. If. beretningen fjerner kong Josias ikke kun 'fremmede' kultgenstande fra templet i Jerusalem; han afvikler også lokale Jahve-helligsteder og samler deres hidtidige præster i Jerusalem, hvor de må acceptere at blive degraderet til underordnede tempelfunktionærer (2 Kong 23,9). Denne beretning – hvis historiske status er omdiskuteret; nogle forskere ser den som fiktion²⁹ – siger ikke noget om, hvordan indbyggerne uden for Jerusalem så på dette tiltag (der ville svare til, at et stift afviklede alle sognekirker og gjorde de hidtidige sognepræster til kirketjenere i stiftets domkirke). Den nøjes med at berette, at "alle judæerne" sammen med "alle Jerusalems borgere" (her er befolkningen delt i hovedstadsborgere og provinsborgere) 'indgik' den 'pagt', som kongen allerede har sluttet på deres vegne (v. 1-3). Umiddelbart er det svært ikke at se Josias' 'reform' også som byens og statens knægtelse af landets og landboernes lokale suverænitæt. Men måske har nogle af landboerne oplevet denne ændring (hvis den overhovedet har fundet sted ...) som en rationalisering af dagliglivet, en befrielse fra tidskrævende, religiøse forpligtelser?

Ikke desto mindre er der noget ejendommeligt selv-dekonstruerende eller selv-dementerende ved beretningen om Josias' reform. Den kan umiddelbart tage sig ud som gennemførelsen af statslig (dvs. kongelig) kontrol, som en centralisme og uniformering af hvad der tidligere har været lokalt selvstyrende og dermed brogede og uortodokse versioner af Jahve-dyrkelsen. Ifølge dette umiddelbare indtryk vil det, der inden for de snævrere, gammeltestamentlige rammer ser ud som en unik, revolutionerende begivenhed, i et bredere, komparativt perspektiv virke som et tilfælde af et byreligionens knægtelse af landreligionen. Men hvis der er en kulturevolutionær omvæltning i gang her, udspiller den sig i virkeligheden ikke imellem land- og byreligion. Imellem linjerne fortæller beretningen om kong Josias' reform ikke

om tempel- og byreligionens triumf, men om dens nederlag. Prisen for Jerusalemtemplets ophøjelse er, at det har pantsat sin legitimitet til en ny og anderledes legitimitet, der hverken er forankret i land eller i by, og som sagligt kan undvære templer, hvad religionshistorien også vil komme til at bekræfte. For den autoritet, som Josias påberåber sig for reformen, er *ikke*, at Jahve selv har sagt, at han vil bo i et tempel, sådan som legitimationen af Salomos tempel lød (1 Kong 8,12f.). Autoriteten er en 'lovbog', som er fundet i templet, og hvis autenticitet er garanteret af en (i øvrigt kvindelig) profet (2 Kong 22,14). Med andre ord: Den ekstremt tunge bygnings legitimitet hviler her på noget, der tangerer det vægtløse: en tekst, en 'bog' (hebr. *séþær*), altså en skriftrulle, vel af papyrus eller evt. læder, og en profets endnu mere vægtløse udsagn.

I den anden halvdel af det første årtusinde f.Kr. kommer disse to autoriteter, templets og skriftens, til at virke samtidig og på en måde, så man kunne tro, de var sideordnede. Men den nationale teologi i GT, inden for hvis rammer byreligionen tilsyneladende sejrede så eftertrykkeligt, var i og med skriftbaseringen på vej til at blive en religion for dem, der bor et sted, hvor der ikke er et tempel til rådighed og fra nu af *heller ikke behøver det* – en religion for andre end dem, der bor i byen Jerusalem og nærmeste omegn, kort sagt en religion, der kunne overleve i en diaspora. Ved at flytte vægten fra templet til skriften rykkede religionen potentielt og formentlig også et langt stykke reelt ud af byen og ud i netværket imellem byer, uanset om Jerusalem og dens tempel stadig stod som et principielt og ideelt centrum. Til gengæld var der en pris at betale for den nationalteologiske frigørelse fra stedet: I sin nationale udformning blev Jahve-religionen til et overvågningssystem, kollektivt (som i Neh 8) eller individuelt, realiseret (igen: ideelt) igennem fromme personer, som internaliserede religionens principper, og som formede deres daglige praksisser efter indiskutable og uforanderlige regler. Tobits Bog, med al sin folkloristiske naivitet, er her en guldgrube af information.

Da Jerusalemtemplet ødelægges for anden gang, nu af romerne i år 70 e.Kr., bliver det klart, at den ene type autoritet har tilhørt en gloværdig fortid, den anden nutiden og fremtiden. Jerusalemtemplet fik samme skæbne som Den Nære Orients og Middelhavsområdets mange andre store, skønne og magtfulde templer. Jødedommen blev skriftens religion og formentlig derfor den af den før-romerske oldtids religioner, som 'overlevede' i betydningen: kunne hævde (og altså: med kun delvis ret) at være i direkte kontinuitet med

sin før-romerske fortid. Med al reverens over for Jerusalem var fraværet af et tempel og en by ikke en hindring for jødedommens overlevelse; formentlig har det været en styrke. 'Næste år i Jerusalem', som det traditionelle ønske lyder under en jødisk påske, betyder reelt, at en jordisk by kan undværes. Opretholdelsen af mindet, altså byens overlevelse som mental størrelse, som et tegn eller et 'mem', har sikkert været befordrende for transformationen fra sten til skrift. Ganske vist viser religionshistorien (i denne snævrere kontekst også kaldet kirkehistorien), at den rene netværksreligion måtte indgå et kompromis med byreligionen og dens tunge bygninger, hellige genstande og adstadige liturgi. Profeter, asketer og missionærer var ikke tilstrækkeligt; præsterne genopstod sammen med tunge huse; templerne genopstod som katedraler. I et religionshistorisk perspektiv som Robert Bellahs kan man tale om en 'postaksial kompromisreligion' - kompromiset imellem den arkaiske byreligion og den aksiale netværksreligion. Og Rom fik aldrig samme status som Jerusalem (eller Mekka).

Litteratur

- Albertz, Rainer (1992) *Religionsgeschichte Israels in alttestamentlicher Zeit*, Vandenhoeck & Ruprecht.
- Bellah, Robert N. (1964) "Religious Evolution", *American Sociological Review* 29 (3), 358-374.
- , (2011) *Religion in Human Evolution. From the Paleolithic to the Axial Age*, Belknap Press of the Harvard University Press.
- Durkheim, Emile (2000) *Om den sociale arbejdsdeling*, Reitzel, København (fransk, 2. udg. 1902).
- Haarmann, Harald (2003) "Vom Felsbild zum Schriftzeichen", in: Wilfried Seipel, ed., *Der Turmbau zu Babel. Ursprung und Vielfalt von Sprache und Schrift. Band IIIA: Schrift*, Ginko Press, 15-21.
- Hallböck, Geert (1993) *Apostlenes Gerninger*, Det Danske Bibelselskab.

- Hvidtfeldt, Arild (1958) *Teotl and *Ixiptlatli- Some Central Conceptions in Ancient Mexican Religion. With a General Introduction on Cult and Myth*, Munksgaard.
- , (1961) *Religioner og kulturer. Nogle hovedtræk af den almindelige religionshistorie*, Munksgaard.
- , (1979) *Religionssociologiens plads blandt humaniora*, Folkeuniversitetet, København.
- , (1991) *Politikens religionsleksikon*, Politikens forlag.
- , (1994) *Politikens introduktion til religion. Ritualer og myther*, Politikens forlag.
- Knauf, Ernst Axel (1994) *Die Umwelt des Alten Testaments*, Katholisches Bibelwerk.
- Kratz, Reinhard Gregor (2013) *Historisches und biblisches Israel*, Mohr Siebeck.
- Liverani, Mario (1998) *Uruk la prima città*, Laterza.
- Lundager Jensen, Hans J. (2013) “Robert Bellah, religion og menneskelig evolution”, *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 60, 11-31.
- Nissen, Hans J. (2013) “Die Erfindung und frühe Nutzung des Mediums Schrift in Mesopotamien“, in: Nicola Crüsemann et al., eds., *Uruk - 5000 Jahre Megacity*, Michael Imhof, 169-173.
- Pallis, Svend Aage (1944) “Religionsvidenskab”, i: Frithiof Brandt og Kai Linderstrøm-Lang, eds., *Videnskaben i dag*, Schulz, 403-419.
- Sloterdijk, Peter (1999) *Globen. Sphären II. Makrosphärologie*, Suhrkamp.
- Stark, Rodney (1999) *The Rise of Christianity. How the Obscure, Marginal Jesus Movement Became the Dominant Religious Force in the Western World in a Few Centuries*, Princeton University Press (HarperCollins Paperback).
- , (2006) *Cities of God. The Real Story of How Christianity Became an Urban Movement and Conquered Rome*, Harper.

Internetsider:

- “Kloakviden“: kloakviden.dk/index.htm (set 2015-11-10)
- “Stadtluft macht frei“, en.wikipedia.org (set 2015-11-10)

Noter

- 1 Pedanter blandt mine kolleger vil straks belære: (1) 'Religionen' er et konstrukt, der er kun religioner; (2) De har ingen udvikling, der er kun forandringer. – Til (1): Ja, men de mange religioner er også 'kun' konstrukter; videnskab (eller mindre, men ikke meget mindre, prætentivt: akademiske diskurser) angår konstrukter; (2) Nej, alt andet i hele verden har historie, fra grundstoffer over biologisk liv og menneskelige kroppe til akademiske arbejdspladser og sushibarer, og således også religionen.
- 2 Bellah 1964; 2011; jf. Lundager Jensen 2013.
- 3 Pallis 1944, 408. 413. – Jf. Hvidtfeldt 1991, 107. (Givetvis groft forenkende ville jeg sige, at byboere havde guder, mens landboere havde såvel 'mana' – hvormed menes en upersonlig og ikke-triviell kraft; formentlig kan begrebet omfatte onde øjne og helbredende evner – som personlignende aktører af den type, som i en dansk-folkloristisk kontekst fremtræder som spøgelse, nisser, åmænd, elver og den slags. Rumligt set er forestillinger i 'naturfolk' (for nu at bruge Pallis' terminologi) overvejende horisontal – elver bor uden for den menneskelige normalsfære, men typisk på en horisontal akse, ikke oven over eller neden under – mens byreligionens guder typisk er vertikale – himmelske og evt. underjordiske – givetvis en refleks af det sociale hierarki i en (by-)stat.
- 4 Hvidtfeldt 1958, 45-48. 148-150.
- 5 Hvidtfeldt 1961, 97; nærmest enslydende formuleringer i andre af Hvidtfeldts skrifter (således 1979, 24; 1991, 107; 1994, 72). – Med 'samfundet som helhed' har Hvidtfeldt givetvis ment 'samfund' i betydningen menneskelige kollektiver som 'overlevelsesenheder': grupper af mennesker for hvem både opretholdelse af materielle livsbetingelser og af kollektive normer er afgørende. For at pointere den materielle side af sagen har jeg selv brugt betegnelsen 'velsignelsesreligion'.
- 6 Betegnelsen 'aksetidsreligion' eller den mere a-temporale variant 'aksiale religioner' har den fordel, at den ikke i selve sin ordlyd lægger sig fast på, hvori det aksiale består: Det kan bestemt være individuel frelse, men det kan også

være fx askese, generelt skeptisk afstand til givne og overleverede normer, osv.

- 7 Jf. Hvidtfeldt 1991, 185f.
- 8 Den synes at glide ud af et generelt religionsvidenskabeligt begrebsapparat og optræder i hvert fald ikke i indekset til en formentlig eksemplarisk publikation som Mikael Rothstein, Jørgen Podemann Sørensen & Margit Warburg, *Humanistisk religionsforskning. En indføring i religionshistorie & religionssociologi*, Samleren 1997, eller i Gads *Religionsleksikon*, Gad 1999. Den optræder sporadisk, men inkonsekvent, i *Gyldendals religionsleksikon*, *Religion/Livsanskuelse*.
- 9 “*deorum falsorum multorumque cultores paganos vocamus*”: ‘vi kalder de mange og falske guders dyrkere for bondeknolde’: Augustin, *Retractiones* II,43 (‘vi’ er her kollektivt: ‘vi kristne’ = ‘vi, der er førende talsmænd for de kristne’).
- 10 Jf. ApG 15,21: “For Moses har fra gammel tid sine forkyndere i alle byer og læses op i synagogerne hver eneste sabbat”.
- 11 ‘Skrift’ kan defineres på flere måder; men den tidligste skrifttype, der udvikler sig til gengivelse af talt sprog (undertiden kaldet ‘*true writing*’; jf. Haarman 2003, 21), er den mesopotamiske kileskrift, der udvikles ca. 3300 f.Kr. i Uruk, den første egentlige by i historien (Nissen 2013; Liverani 1998).
- 12 “I want to be part of - New Your, New York” (Fred Ebb 1977).
- 13 Loretta Lynn, “You’re lookin’ at country” (1971).
- 14 Og dermed den tætte ‘organiske solidaritet’, dvs. komplementariteten af differentierede kompetencer, hvor hver funktion giver et særligt bidrag til samfundets samlede selvopretholdelse - i modsætning til den løse, ‘mekaniske solidaritet’ på landet, hvor det ikke ændrer noget væsentligt, hvis en familie dør, går fallit eller flytter. Jf. Durkheim 2000 (om byer: 186. 240).
- 15 Jf. Grundtvig, “Rejs op dit hoved, al kristenhed!”, strofe 7-8 (183; Den danske salmebog 2003, 274).
- 16 Sloterdijk, 1999, 340-353.

- 17 Jf. "Stadtluft macht frei", en.wikipedia.org - en ordning der gjaldt indtil 1231: Havde en landboer, fx en livegen, opholdt sig et år og en dag i byen, havde vedkommende ret til også at blive der.
- 18 Jf. website med et passende navn: <http://www.kloakviden.dk/index.htm>
- 19 Måske er der en sammenhæng imellem den udbredte forestilling i arkaisk-nærorientalske kulturer, herunder i GT, om, at menneskets kognitive funktioner var placeret i hjertet (ikke i hovedet) og templernes placering i midten af byerne?
- 20 Med 'magt' mener jeg her ikke politisk og statslig, endsige militær, tvang og undertrykkelse, men 'magt' i betydningen 'evne', 'kunnen' (mere fransk *pouvoir* end engelsk *power*). I Romerriget indtil det 4. årh. blev kristendommen en massereligion igennem autonome, ikke-statslige grupperinger, under og i perioder i modsætning til den statslige og i det lange løb magtesløse magt.
- 21 Stark (1999, 73-94) peger særligt på sygdomspleje som en social aktivitet som en afgørende styrke i forhold til 'hedenskabet'.
- 22 I modsætning til de tidlige 'byreligioner' (Bellah: arkaiske religioner) som i Mesopotamien og Egypten, der primært var funderet i monumentalarkitekturens (templer, typisk med statuer), masseritualiseringernes og festernes umiddelbare fascinationskraft.
- 23 Dvs. den fortalte figur Paulus i Apostlenes Gerninger, uanset overlapninger med en historisk og 'ny' Paulus (jf. Hallbäck 1993, 149-151).
- 24 Der er en lignende dobbelt-meddelelse i slutningen af Tobits Bog: På den ene side besværges Jerusalem som et fremtidigt centrum (kap. 13); men da forholdene bliver for farlige i det assyriske (altså nordirakiske) Nineve, rejser Tobias selv den stik modsatte vej: til Medien, altså mod øst til iransk territorium (14,12). 'Næste år i Jerusalem' betyder også: 'her og nu er vi (og vil vi være) her i netværket, ikke i et tungt, magnetisk centrum.
- 25 Og også, må man indrømme, den delvise realitet. Uanset hvor meget udkantsområderne forsøger at insistere på deres friske luft og kystnærhed, er københavnere overbevist om, at landet lugter; de kan med rette henvise til gyllelandbrugets atmosfæriske terror.
- 26 Knauf 1994, 51.

- 27 Termen 'national teologi' skal her betegne de tekster i GT, hvis grundstruktur er forskellen imellem israelitter og ikke-israelitter – i modsætning til de 'præstelige' tekster, hvis grundstruktur er forskellen mellem præster og lægfolk (som kan være både israelitter og ikke-israelitter) og til visdomstænkningen, hvis grundstruktur er forskellen mellem vise og tåber. 'National teologi' og 'deuteronomisme' kan være omtrentlige synonymmer. Men 'deuteronomisme' kan også defineres litterært-stilistisk, og der er national teologi, som ikke er deuteronomistisk i denne forstand, mens der omvendt er deuteronomistiske tekster, som ikke er udpræget nationale.
- 28 Jf. Albertz 1992, 308-310.
- 29 Jf. Kratz 2013, 35.

Landsogne er forskellige

Steen Marqvard Rasmussen

Baggrunde for et spørgsmål

Formålet med denne artikel er at præsentere nogle hovedpointer fra min seneste bog "Forskellige vilkår for folkekirken på landet" (Rasmussen 2015). Det spørgsmål, jeg vil belyse, er, om det er muligt at bestemme forskellige typer af landsogne, som har hver sine vilkår for det kirkelige arbejde? Herunder hører, hvordan det er muligt at indkredse disse typer, og hvad der karakteriserer disse typer?

Den *aktuelle* baggrund for spørgsmålet er, at forholdene for kirken på landet for alvor er rykket op på den kirkepolitiske dagsorden i de seneste år. Det ses for eksempel af, at Landsforeningen af menighedsråd i 2014 har gjort kirken på landet til foreningens fokusområde i de kommende år, at Folkekirkens Videnspulje i 2014 bevilgede over en million kroner til to projekter, der hovedsageligt havde kirken på landet som emne, og at Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter har modtaget godt 4 mio. kroner til at arbejde for at fastholde og gerne styrke kirkens position på landet under de ændrede vilkår, der følger af den igangværende urbanisering af det danske samfund.

Jeg deltog i det ene af de to projekter, der fik penge fra Folkekirkens Videnspulje. Dette projekt havde til formål at besvare tre spørgsmål, som foruden det ovennævnte var at undersøge, om de mennesker, der rent faktisk deltager i kirkelige aktiviteter på landet, adskiller sig fra den befolkning, der bor på landet, og undersøge, hvordan lokale foreninger og institutioner betragter kirken som samarbejdspartner. Svarene på de to sidstnævnte spørgsmål, som jeg ikke kommer ind på i denne artikel, findes også i Rasmussen 2015.

Den *teoretiske* baggrund for ønsket om at danne typer af landsogne hænger sammen med, at jeg i løbet af de seneste 15 år i stadig mere udpræget grad har valgt at blive en typedannende sociolog, der arbejder i forlængelse af de klassiske sociologer Max Weber (1864-1920) og Ferdinand Tönnies (1855-1936).

Den typedannende sociologi

Formålet med den typedannende sociologi er at udvikle en begrebsmæssig ramme, som gør det muligt at tale om og forstå kompleksiteten i et socialt fænomen. Det handler med andre ord om at undgå at falde i en af følgende to grøfter, når man undersøger et socialt fænomen som for eksempel folkekirken på landet:

Den ene er at tale i éntal om det undersøgte fænomen, som om alle landsogne svarede til landsgennemsnittet. Den anden grøft er at insistere på, at hver enhed (det enkelte sogn) er noget helt unikt. Det er selvfølgelig rigtigt på et ekstremt detaljeret niveau (hvert sogn har sin egen geografi og bestemte indbyggere), men problemet ved denne insisteren på det helt detaljerede er, at den ikke indeholder nogen viden om det undersøgte fænomen som sådant. At sige, at alle landsogne er forskellige, indeholder kun den viden, at det er nødvendigt at gå ud og kigge på hvert enkelt af dem.

Den typedannende sociologi placerer sig mellem disse to grøfter ved at sige, at der findes et begrænset antal forskellige typer af landsogne, hvor opgaven herefter er at opspore disse typer, at beskrive dem nærmere og argumentere for, at netop de fundne typer er de væsentlige.

Typerne er ment som et begrebsapparat – et sprog – som gør os i stand til at diskutere det typologiserede fænomen forholdsvis nuanceret uden at fortabe os i ligegyldige detaljer. Virkelighedens kompleksitet blevet reduceret fra et tal af unikke sogne til et overskueligt antal af sognetyper, som ideelt set er tilstrækkelige til at fastholde virkelighedens væsentlige mangfoldighed og kun den.

Det videnskabelige ved typedannelsen er at kunne gøre rede for *den metodiske proces* og de mellemregninger, der er foretaget på vejen fra de empiriske data til de færdige typer. Heri ligger en række valg, og et af dem er, at det er forskeren, der afgør antallet af typer, og i den forbindelse spiller menneskets

fatteevne en vigtig rolle forstået på den måde, at ingen kan overskue bare 50 forskellige typer, hvorfor man bør holde sig til ret få.

Baggrunden for, at jeg normalt gør meget ud af at præcisere mine metodiske overvejelser, er, at den typedannende sociologi er mest kendt fra Max Webers idealtyper, og at det desværre samtidig er sådan, at Webers metodologi mildt sagt er meget svag. Den østrigske sociolog Heinz Steinert (1942-2011) går endda så vidt, at han direkte advarer imod "... at påberåbe sig en særlig metode om idealtyper, som ikke findes ... " (Steinert 2010:272). Det er nemlig bemærkelsesværdigt, at Weber ikke anviser nogen præcis metode til, hvordan man kan finde frem til de ønskede idealtyper, men blot peger på, at der er tale om konstruktioner, som forskeren skaber ved at bruge sin rationelle tænkning. Det handler simpelthen om at foretage en abstraktion, hvor man skærer de flimrende og inkonsistente sider ved det empiriske materiale væk, eller med Webers ord:

Det betyder først og fremmest at skabe – lad os bare sige – *fantasibilleder* ved at se bort fra en eller flere af de bestanddele af »virkeligheden«, der i realiteten faktisk har været ... (Weber 1985:275, min kursivering).

Weber blev tidligt kritiseret for, at hans *vej* frem til at formulere idealtyperne var subjektiv og svært gennemskuelig (Gerhardt 2001:274). Han måtte da også – som vi lige har set – medgive, at der var tale om fantasibilleder. Problemet er imidlertid, at dette ikke er nok for en sociologisk videnskab.

Det er derfor nødvendigt at udvikle Webers metodologi på dette punkt med henblik på at anvise nogle tydelige forbindelseslinjer mellem idealtyperne og den virkelighed, der kan registreres med dokumenterbare (og dermed kontrollerbare og kritiserbare) metoder.

Jeg har udviklet mit eget løsningsforslag og anvendt det i mine analyser af kirkelige forhold i Rasmussen 2005, 2007, 2011, 2012 og 2014. Kernepunktet i min metode er at starte med en statistisk klyngeanalyse til at skabe det, jeg kalder gennemsnitstyper. Der er nemlig en umiddelbar korrespondance mellem idealtypernes formål og klyngeanalysens: Idealtyperne skal rendyrke nogle få hovedtyper, som hver for sig har rationelt konsistente egenskaber, og som samtidig er karakteriseret ved, at de enkelte typer er så forskellige fra

hinanden som muligt. Tilsvarende er det klyngeanalysens opgave at benytte ren matematik til at inddele objekterne (f.eks. landsogne) i nogle forskellige grupper (her kaldet klynger), hvorom det gælder, at objekterne inden for hver gruppe er så ens som muligt med hensyn til nogle bestemte oplysninger, samtidig med at forskellen mellem grupperne er så forskellig som muligt med hensyn til disse. På den måde er det normalt muligt at finde nogle empiriske grupper (gennemsnitstyper), hvis profil på de udvalgte oplysninger kan beskrives i forhold til hinanden (jf. Rasmussen 2015 Tabel 8:38 og Figur 3:42).

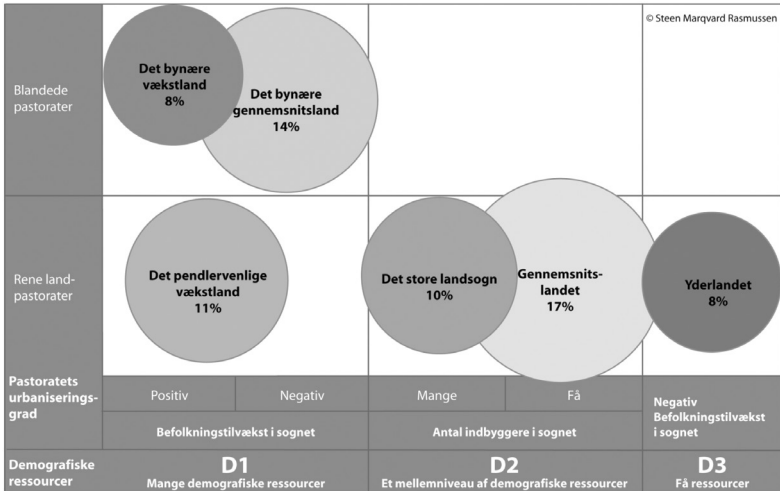
Den røde tråd i mine bøger siden 2005 er med andre ord at præcisere sammenhængen mellem teori og empiri ved at vise, at der findes en vej fra empiriske data til idealtyper i Webers forstand. Det er derfor en afgørende pointe, at mine idealtyper ikke bare er nogle, jeg har konstrueret med sociologisk fantasi og med sans for, at de bliver rationelt konsistente. Idealtyperne skal være funderet i statistiske gennemsnitstyper, som har et direkte og dokumentérbart forhold til de empiriske data.

Definition af et landsogn

I vores projekt er et landsogn defineret som et sogn, hvis største by har under 1.000 indbyggere (Rasmussen 2015:20). Det vil sige, at der godt kan bo mere end 1.000 mennesker i sognet, hvis blot disse er fordelt på flere små byer, som hver har under 1.000 indbyggere. Ifølge denne definition var 54% af Danmarks sogne landsogne i 2014, og i disse boede 13% af landets befolkning. Til sammenligning boede 23% af befolkningen i et landsogn i 1992.

Min model over landsogne

I den aktuelle undersøgelse når jeg frem til, at der findes seks forskellige typer landsogne, jf. figur 1:

Figur 1: Marqvards model over landsogne i Danmark 2014

Note: De seks idealtyper af landsogne indeholder tilsammen 68% af alle Danmarks landsogne, hvorfor de resterende 32% kan opfattes som blandingsformer. Da landsognene tilsammen udgør 54% af alle landets sogne (jf. Rasmussen 2015:21), kan hver types andel af alle Danmarks sogne beregnes ved at gange de anførte procenttal med 0,54.

Modellens grundlæggende dimension er en inddeling af Danmarks 1174 landsogne i tre demografiske typer (D1, D2 og D3 nederst på figurens vandrette akse). Inddelingen er fremkommet ved hjælp af en “klyngeanalyse med profilkerner” (Rasmussen 2015:35ff.) på denne måde: Fra en tabel med 23 demografiske oplysninger om alle landsogne har jeg udvalgt seks oplysninger og fastlagt følgende tre idealtypiske profiler:

D1 skal svare til den befolkningssammensætning, som erhvervslivet generelt helst vil have. Det vil sige en stor arbejdsstyrke, få ældre, mange veluddannede, mange med høje lønninger (hos konkurrenterne), da det giver høj købekraft og efterspørgsel og mange børnefamilier. At børnefamilier her nævnes som et gode skal ses i lyset af, at erhvervslivet også har brug for en veluddannet arbejdskraft i fremtiden. Denne profil kalder jeg for “mange synlige demografiske ressourcer”. D2 skal udtrykke *landsgennemsnittet* for

alle landsognene på hver er de seks demografiske oplysninger, mens D3 skal have en profil, som er den modsatte af D1's. Jeg taler i den forbindelse om sogne med "få synlige demografiske ressourcer". Jeg har indføjnet ordet synlige for at antyde, at sådanne sogne også kan have gode ressourcer, f.eks. i form af friske ældre mennesker på efterløn med overskud til frivilligt arbejde.

Analysen går herefter ud på, at hvert sogn bliver knyttet til den profil, som sognet ligger tættest på, og analyser blev meget vellykket forstået på den måde, at de enkelte sognes demografiske profiler generelt er ret konsistente i forhold til de tre på forhånd fastlagte profiler, idet kun 24 sogne ikke med rimelighed kunne knyttes til en af disse.

Vi ser, at D1-sognene herefter bliver opdelt i tre typer ved at indføje to yderligere dimensioner. Den første skelner mellem, om sognet har en positiv eller en negativ befolkningstilvækst, og vi ser, at både det bynære vækstland og det pendlervenlige vækstland (de to cirkler længst til venstre), der udgør 19% af alle landsognene, har haft en positiv befolkningstilvækst siden 2004. Dertil kommer yderligere 6% med positiv vækst, som falder uden for de seks idealtyper, jf. figurens note. Det vil sige, at *¼ af Danmarks landsogne har haft en positiv befolkningstilvækst de seneste ti år.*

Den anden opdeling af D1-sognene finder sted ved, at jeg skelner mellem to slags pastorater. Den ene slags består udelukkende af landsogne, mens den anden består af mindst ét landsogn og mindst ét bysogn. De sidstnævnte, som jeg kalder blandede pastorater, befinder sig i de to typer, der er placeret øverst i figuren.

D2-sognene bliver opdelt i to typer, idet jeg skelner mellem sogne med mange og få indbyggere. Grunden til, at jeg kun indfører denne skelnen for D2-sognene, er, at det hovedsageligt er blandt D2-sognene, at de store sogne findes (jf. Rasmussen 2015 figur 21). Den lille gruppe med D3-sogne bliver ikke opdelt, men profilen for disse bliver dog skærpet ved, at jeg ser bort fra den ene procent, der har en positiv befolkningstilvækst. Denne frihed til at se bort fra sjældent forekommende, utypiske sogne er metodisk begrundet i, at jeg med figuren bevæger mig fra de statistiske gennemsnitstyper til idealtyper i Webers forstand.

Det er vigtigt at gøre sig klart, at selve dannelsen af de seks typer alene bygger på objektive registerdata fra Danmarks Statistik (det gælder også inddelingen i demografiske typer, som blot er min bearbejdning af registerdata).

Dannelsen er altså ikke afhængig af subjektive vurderinger fra et spørgeskema.

Efter denne objektive inddeling at det muligt at beskrive de seks typer med alle mulige supplerende oplysninger, og i bogen er hver type beskrevet med 203 enkeltoplysninger, der hver kan sammenlignes med de andre typer.

Karakteristik af de seks typer af landsogne

Essensen af beskrivelsen af de seks landsognetyper vil jeg sammenfatte på følgende måde, der tager udgangspunkt i, hvordan typerne er indbyrdes beslægtet.

D1-typerne, jf. vandret akse til venstre på figur 1

Tre af de seks typer har det tilfælles, at de demografisk set er D1-typer. Det betyder, at der er tale om de landsogne, der er mest ressourcestærke i forhold til arbejdsmarkedet. De ligger midt i Danmark (typisk Sjælland og Østjylland), har gode jobmuligheder, er forholdsvis tæt på de større byer og har gode tog- og vejforbindelser til storbyerne med deres mange kulturtilbud. Samtidig har de i kraft af den landlige beliggenhed direkte adgang til naturen. Tilsammen betyder det, at D1-sognene har undgået den almindelige fraflytning, som ellers præger landsognene, ja faktisk har mange af sognene oplevet en befolkningstilvækst siden 2004. Det er derfor også her, vi finder de højeste huspriser blandt landsognene.

Ved at foretage en yderligere opdeling af D1-sognene efter pastoratets urbaniseringsgrad og efter, om sognet har haft en positiv eller en negativ befolkningsudviklingen side 2004, opstår der følgende tre undertyper af D1-sogne:

1) Det bynære vækstland

Denne type udgør 8% af samtlige landsogne, og ud over at være D1-sogne er disse kendetegnet ved at indgå i et blandet pastorat forstået på den måde, at der ud over det enkelte landsogn indgår mindst ét bysogn i pastoratet. Den gode infrastruktur til disse sogne er en afgørende årsag til, at denne type har haft den højeste positive befolkningstilvækst af alle seks typer siden 2004,

nemlig 3,3% i gennemsnit. Ligeledes ligger den højest af alle med hensyn til andelen af børn under 16 år og som følge deraf også med hensyn til husstandens størrelse. Det er også her, vi finder den højeste andel med videregående uddannelser, hvorfor det også er her, husstandenes medianindkomst er højest og endda har haft den største stigning siden 2004.

Med hensyn til forekomsten af foreninger og institutioner samt samarbejdet med disse ligger det bynære vækstland på gennemsnittet for alle landsogne. Dette gælder også med hensyn til antallet af forskellige kirkelige aktiviteter. Derimod ligger typen højt på de to deltagermæssige succesmål, jeg har beregnet ud fra de stiftsvise tællinger af kirkegængere. Man ligger således højest af alle på det succesmål, som er beregnet ud fra deltagelsen i samtlige arrangementer på alle 365 dage i kalenderåret. Det tyder på en god opslutning til såvel gudstjenester som diverse arrangementer i sognegård o.l. Da disse sogne er stærke med hensyn til såvel infrastruktur som demografi og opslutningen til de kirkelige aktiviteter, peger analysen ikke på særlige udfordringer eller problemer for disse sogne. Jeg tillader mig derfor at konkludere, at denne type, der udgør 8% af alle landsognene, er særdeles velfungerende på alle de parametre, som analysen indeholder.

2) Det bynære gennemsnitsland

Denne type udgør 14% af alle landsognene og er ligesom type 1 D1-sogne, der ligger i blandede pastorater. Til forskel fra den første type har denne haft en tilbagegang i befolkningens størrelse siden 2004 på 6% i gennemsnit. Som D1-sogne har disse også mange demografiske ressourcer, men ligger dog generelt en smule lavere på disse end den første type. Med hensyn til infrastruktur er det det bynære gennemsnitsland, som i særlig grad har fået lettere adgang til en motorvej. Vore tal tyder endvidere på, at det er vigtigt at have en bil, når man bor i disse sogne. Busruterne har i betydelig grad fået færre afgange, og det er i disse sogne, at der generelt er længst til den nærmeste dagligvarebutik. Rent geografisk skiller det bynære gennemsnitsland sig ud fra de to andre typer D1-sogne ved at ligge længere vestpå.

Det bynære gennemsnitsland er de sogne, som har det færreste antal institutioner og det færreste antal forskellige kirkelige aktiviteter i sognet. Sidstnævnte hænger formodentlig sammen med, at et landsogn i denne type er ret integreret med det bysogn, som det indgår i pastorat med. Det er nem-

lig denne type af landsogne, der i højeste grad peger på, at netop pastoratet udgør det område, som det lokale kulturliv omfatter. Disse sogne er derfor særligt gode eksempler på den tendens, som undersøgelsen har vist, til, at der i de blandede pastorater foregår ret få forskellige aktiviteter i *landsognet* samtidig med, at der foregår *mange* forskellige aktiviteter i *pastoratet*. Med hensyn til deltagelsen i de kirkelige aktiviteter ligger denne type højt uden dog at ligge helt i top. Det generelle billede af disse sogne er, at de, som navnet udtrykker, er ret gennemsnitlige for D1-sognene som helhed, hvorfor der er relativt få husstande med lave indkomster. Det gør det nærliggende at antage, at behovet for diakonale aktiviteter ikke er så stort, men det er dog også muligt, at dette behov blot har en anden karakterer. Eksempelvis kan man forestille sig, at det er vanskeligere at tilhøre den lille gruppe med lave indkomster, når man bor i et område, hvor folk generelt er ret velhavende.

3) *Det pendlervenlige vækstland*

Dette er den tredje og sidste type inden for gruppen af D1-sogne. Den minder meget om det bynære vækstland (type 1) bortset fra, at sognene her indgår i pastorater, der udelukkende indeholder landsogne. Også her har befolkningstilvæksten været positiv siden 2004, omend denne er lidt lavere end for det bynære vækstland, nemlig 2,9% i gennemsnit. Fælles for de to typer er også, at de geografisk er placeret i nærheden af motorveje og intercity-tognettet.

Det pendlervenlige vækstland har den laveste flyttefrekvens af alle seks typer. Det er endvidere bemærkelsesværdigt, at denne type sammen med det bynære vækstland (type 1) har haft den kraftigste reduktion i flyttefrekvensen siden 2004. Det tyder på, at der har været en kraftig tilflytning til disse to typer frem til 2004, og at denne efterfølgende er blevet væsentlig mindre. Den aktuelt lave flyttefrekvens i det pendlervenlige vækstland tyder på, at de mange tilflyttere er tilfredse med at bo der. At jeg kalder denne type for pendlervenlig skyldes ikke alene den gode infrastruktur, men også, at denne type har den laveste dagbefolkning af samtlige typer, nemlig 48%.

Det pendlervenlige vækstland skiller sig ud fra de andre typer ved på det kirkelige område at have forholdsvis mange forskellige kirkelige aktiviteter og samtidig ligge lavest af alle typerne på det succesmål, der bygger på en opgørelse over deltagelsen i samtlige aktiviteter på alle kalenderårets dage.

Landsogne er forskellige

Det tyder på, at der er mange kirkelige aktiviteter med knap så mange deltagere til hver af dem. Det kan hænge sammen med, at der i disse sogne bor mange børnefamilier, og at disse familier bruger megen tid på at pendle til og fra arbejde og på fritidsaktiviteter. Udfordringen for det kirkelige arbejde i disse sogne er i særlig grad, at det er i hård konkurrence med andre tilbud om familiernes sparsomme tid.

D2-typerne, jf. vandret akse i midten på figur 1

D2-typerne er en mellemgruppe af sogne, som i dobbelt forstand er placeret imellem hovedgrupperne D1 og D3: Geografisk ligger de i mellemzonen med tyngdepunkter på Fyn og Midtjylland, men også med hensyn til demografi, befolkningstilvækst og huspriser ligger disse sogne mellem de to andre.

Jeg når frem til, at der er to D2-typer, og den afgørende forskel mellem dem er sognets størrelse målt på antallet af indbyggere:

4) *Det store landsogn*

De store landsogne udgør 10% af samtlige landsogne i Danmark. For at høre til denne kategori skal sognet både være en D2-type, have mere end 847 indbyggere og indgå i et pastorat, der udelukkende består af landsogne. Som D2-sogne har de et mellemniveau af demografiske ressourcer, og geografisk set ligger de spredt ud over stort set hele landet. At sognene er store (i gennemsnit har de 1.074 folkekirkemedlemmer) medfører ret logisk, at det også er i denne type, der forekommer flest foreninger og institutioner og flest respondenter, der vurderer, at det er sognet, der udgør området for det kulturelle liv, som kirken med rimelighed kan se sig som en del af. Det følger endvidere af sognets store størrelse, at der findes en eller flere kommercielle butikker i 82% af sognene, hvorfor det også er her, vi finder den korteste afstand til den nærmeste dagligvarebutik. Dertil kommer, at man som den laveste værdi for alle typerne kun har 1 km til den nærmeste skole.

Vore oplysninger om de kirkelige forhold hænger også nøje sammen med, at der er tale om store sogne. Eksempelvis er antallet af forskellige kirkelige aktiviteter uden sammenligning højest her, hvor mediantallet for dette antal er 10, mens typen, der ligger næsthøjest, er nede på seks. Endvidere er begge de deltagermæssige succesmål meget lave, hvilket svarer godt til, at det generelt er ret svært at opnå en høj kirkegangsprocent i store sogne.

5) *Gennemsnitslandet*

Denne type udgør 17% af alle landsognene, og som navnet signalerer, indeholder den sogne, der på stort set alle punkter svarer til gennemsnittet for alle landsogne i Danmark. Der er dog den undtagelse, at der i særligt mange af disse sogne både er blevet lukket en skole og oprettet en ny inden for de seneste 20 år. Tallene tyder dog på, at man langt fra har kunnet kompensere fuldt ud for skolelukningerne, da afstanden til den nærmeste skole i disse sogne er markant højere end for alle landsognene betragtet under ét. Da der bortset fra disse forhold alligevel i høj grad er tale om gennemsnitsogne, er de kirkelige udfordringer formodentlig også gennemsnitlige.

D3-typen, jf. vandret akse til højre på figur 1

Denne type er ikke inddelt i undertyper, hvorfor den blot består af én type, som jeg kalder Yderlandet, og som består af 8% af landets landsogne.

6) *Yderlandet*

Her finder vi de mest pressede landsogne, og de findes især på Lolland-Falster, Bornholm og ved den jyske vestkyst.

Sognene i denne type har haft den største tilbagegang af alle typerne i antallet af indbyggere siden 2004. Tilbagegangen på 12,4% i gennemsnit har ført til, at sognene ikke længere er attraktive for børnefamilier: I 44% af sognene er skolen blevet lukket inden for de seneste 20 år, og det er nu den type, hvor der er den længste afstand til den nærmeste skole, nemlig i gennemsnit 6 km. Resultatet er, at disse sogne har haft den kraftigste tilbagegang i andelen af børn på hele 22% siden 2004, således at denne type nu har den laveste andel af børn under 16 år. Dertil kommer, at Yderlandet også ligger lavest af alle typerne med hensyn til unge mellem 24 og 34 år, der kun udgør 8% af indbyggerne. Til gengæld er knap en tredjedel af disse 65 år eller mere. Derfor er det også i Yderlandet, at man finder den mindste arbejdsstyrke på blot 49%. Der er også mange husstande med lave indkomster. Dette afspejler udviklingen siden 2004, idet Yderlandet er den type, hvor andelen af husstandene i den laveste indkomstgruppe er steget mest siden da.

Da stort set alle sognene i Yderlandet ligger ud til vandet, har mange af disse et sommerhusområde. Det gælder for 56% af sognene, hvortil kommer 38%, hvor der ligger et sommerhusområde i pastoratet. De mange sommer-

husområder er formodentlig en del af forklaringen på, at yderlandet ligger meget højt på de deltagermæssige successmål vedrørende gudstjenester, kirkelige handlinger m.v. Dette er naturligvis et positivt bidrag til det lokale kirkeliv, men det rejser en økonomisk problematik, som ikke bliver behandlet i Rasmusen 2015, nemlig at personerne i sommerhusområderne, som bruger kirken dér, betaler kirkeskat i kommunen, hvor de har folkeregisteradresse, hvilket ofte er i en af de større byer.

En anden kirkelig udfordring er, at de demografiske oplysninger på den ene side peger på et betydeligt behov for diakonalt arbejde, men på den anden side giver indtryk af, at der ikke er så mange ressourcestærke personer til at løfte disse opgaver.

Som det sidste om typerne vil jeg nævne, at to af disse er indgående beskrevet i de kvalitative analyser i Felter og Bjerrum 2015. Det drejer sig om Havrebjerg Sogn som eksempel på det bynære vækstland og Lihme Sogn som eksempel på yderlandet.

Afslutning

På baggrund af en lang række statistiske oplysninger om landsognenes befolkningssammensætning, geografiske placering, tilslutning til kirkelige aktiviteter samt forekomsten af foreninger og institutioner i lokalområdet er det muligt at inddele landsognene i seks idealtyper. Disse sociologiske typer udtrykker, hvordan vilkårene for at være folkekirke på landet er forskellige. Eksempelvis er det for unuanceret at tale om, at alle områderne er en del af det såkaldte Udkantsdanmark, hvor alting er i tilbagegang. En vigtig indikator for et områdes attraktivitet er til-og fraflytningen, hvor det viser sig, at 25% af Danmarks landsogne har haft en positiv befolkningstilvækst siden 2004. Forestillingen om, at kirkegangen er specielt lav i de små sogne, der ligger langt fra alting, er endvidere forkert. Når denne kirkegang sættes i forhold til antallet af folkekirkemedlemmer, ligger den eksempelvis ganske højt i det såkaldte yderland, hvilket bl.a. er en følge af mange sommerhuse i disse områder.

Formålet med typedannelsen er at nuancere vores forståelse af de ydre rammevilkår, der gælder for det kirkelige arbejde, hvilket forhåbentlig kan

være nyttigt, når den lokale kirkelige ledelse (præster og menighedsråd samt provster og provstiudvalg) planlægger det kirkelige arbejde, omend det bør understreges, at typedannelsen ikke i sig selv peger på bestemte strategier for dette arbejde.

Litteratur

- Felter, Kirsten Donskov i samarbejde med Ruth Sønderkov Bjerrum (2015): *Hvad forventer folket af kirken? Et medlemsperspektiv på diskussionen om forandringer i Folkekirken struktur på landet, i forstæderne og i byen*, Center for Kirkeforskning, Københavns Universitet.
- Gerhardt, Uta (2001): *Idealtypus. Zur methodischen Begründung der modernen Soziologie*, Suhrkamp Verlag.
- Rasmussen, Steen Marquard (2005): *Religiøse grundfarver – Peter L. Bergers sociologi i anvendelse på folkekirken*, Frederiksberg: Aros Forlag.
- Rasmussen, Steen Marquard (2007): "Religiøs mangfoldighed som folkekirkelig udfordring" i: Berit Schelde Christensen, Viggo Mortensen og Lars Buch Vift-rup (red.): *Karma, Koran og Kirke*, Højbjerg: Forlaget Univers, s. 145-257.
- Rasmussen, Steen Marquard (2011): *Pastorale Berufstypologien in der Dänischen Volkskirche. Empirischen Durchschnittstypologien und Idealtypen im Sinne von Max Weber*, Empirie und Kirchliche Praxis Band 10, Frankfurt am Main: AIM Verlagshaus.
- Rasmussen, Steen Marquard (2012): *Meninger med menighedsråd. Hvad råds-medlemmerne vil, synes og tror på*, skriftserien Perspektiv på folkekirken nr. 3, 2012. Viby Jylland: Landsforeningen af Menighedsråd.
- Rasmussen, Steen Marquard (2014): *Den relevante folkekirke – et sociologisk grundlag for målsætningsarbejde, aktivitetsstatistik og brugerundersøgelser*, Publikationer fra Det Teologiske Fakultet 56, København: Københavns Uni-versitet.
- Rasmussen, Steen Marquard (2015): *Forskellige vilkår for folkekirken på landet*, Aarhus: Landsforeningen af Menighedsråd.

Landsogne er forskellige

Steinert, Heinz (2010): *Max Webers unwiederlegbare Fehlkonstruktionen. Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, Frankfurt am Main: Campus Verlag.

Weber, Max (1985): "Die "Objektivität" sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis" i: Max Weber: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen: Mohr Siebeck, s. 146-214.

Steen Marqvard Rasmussen, sociologisk vidensmedarbejder ved
Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter
E-mail: smr@km.dk

Kirken på landet – et dilemma uden simple løsninger

Niels Kærgård

Det omgivende samfund: Sognekommunerne som velfærdsstatens rygrad

Kirken lever i et tæt samspil med det omgivende samfund, og i det Danmark, vi kender – det Danmark vi gamle kender – spillede landsbyen og sognet en central rolle. Det Danmark var organiseret som en velfærdsstat med store omfordelinger mellem rig og fattig. Vi synger med tilslutning “og da har i rigdom vi drevet det vidt, når få har for meget og færre for lidt” og taler om, at “de stærkeste skuldre skal bære de tungeste byrder”.

Det afgørende for dette samfund var nogle fællesskaber, der gav indbyrdes solidaritet. Solidariteten gjorde omfordelingen acceptabel, og resultatet var “solidarisk lønpolitik” (største lønstigninger til de lavest lønnede), høje offentlige ydelser (f.eks. arbejdsløshedsdagpenge, kontanthjælp, førtidspension osv.), mange gratis ydelser til alle (f.eks. gratis uddannelse, læge og hospital), og som følge deraf også høje progressive indkomstskatter. Lige muligheder og også nogenlunde lige levevilkår var idealet.

Den model har været en succes i Danmark og de andre nordiske lande. Disse lande er – uden mange naturressourcer – blevet nogen af verdens rigeste lande og folkene nogle af verdens lykkeligste. Både med hensyn til velstand og lykke er de nordiske lande systematisk på de mange top 10-liste, der bliver lavet.

Den danske velfærdsstat byggede på det lokale fællesskab. Der er med rette blevet talt om den kommunale velfærdsstat, se Jonassen (2004). Rygraden i den danske velfærdsstat var de lokale by- og sognekommuner. Og disse landsbyfællesskaber var en blanding af økonomiske, folkelige og kirkelige

fællesskaber. P.G. Lindhardt skildrer den grundtvigianske landsby med andelsmejeri, kirke og forsamlingshus:

Andelsmejeriets skorsten, højskolens borge og de “frie” menigheders kirkespir er i lige grad bevægelsens symboler; uanset om man anlægger økonomiske, kulturelle eller religiøse perspektiver drejer det sig om de samme mennesker. Grundtvigianismen var og forblev gårdmandens religion; det er en mægtig styrke at have rod i en klassebevidst stand, styrket af økonomisk opgang og socialt fællesskab (Lindhardt, 1978 side 126).

Det var ikke kun fællesskaber, der hørte førkrigstiden til. Det kom også til at præge opbygningen af den moderne velfærdsstat. Alderdomshjemmene og centralskolerne var også sognekommunale anliggender. Asger Baunsbak-Jensen skildrer køreture med den gamle radikale høvding, bl.a. undervisningsminister, Jørgen Jørgensen:

Når man kørte igennem det sjællandske landskab med ham, pegede han i landsby efter landsby på fire bygninger: kirken, forsamlingshuset, den nye skole og det nye hjem for ældre. (Baunsbak-Jensen, 2004, side 33).

Frem til kommunalreformen i 1970 var institutionerne udviklet i lokalsamfundene. Kirkerne var kommet til allerede i middelalderen, landsbyskolerne med undervisningspligten i 1814, købmanden med næringsfriheden i 1857 og mejeriet, forsamlings- eller missionshuset, brugsforeningen og gymnastikforeningen kom med vækkelserne i slutningen af 1800-tallet. Med velfærdsstaten i 1950'erne og 1960'erne kom så alderdomshjem og centralskoler; stadig alt sammen rodfæstet i de lokale by- og sognekommuner.

Omkring 1970 var der omkring 1400 by- og sognekommuner, der næsten alle havde kirke, skole, mejeri, forsamlingshus, købmand, brugsforening, partiforening for de store partier, masser af folk på gårdene og lokale afdelinger af landboforeninger og fagforeninger.

Overbygningen på dette var 24 amter med administration, magtfulde lokalpolitikere (rygraden i flere af de store partier var amtsformændene i væl-

gerforeningerne) og en lokal presse (ofte et 4-bladssystem med en socialdemokratisk, en venstre, en konservativ og en radikal avis).¹ Andelsbevægelsen havde de regionale andelsslagterier.

Skatterne blev udskrevet af sognekommunerne, og sociale ydelser var forankret i by- og sognekommunernes socialudvalg. Der var kommunale og amtskommunale veje. Danmark var decentralt, og der var liv på landet.

Udviklingen de sidste 50 år

Sådan er det ikke mere – næsten alt er ændret og centraliseret. Det er sket ved en blanding af politiske beslutninger og markeds kræfterne. Det gælder landbrug, mejerier, skoler, administrative enheder, politiske partier, idrætsforeninger osv.

I 1946 havde vi, jf. tabel 1, et landbrug med over 200.000 bedrifter og over en halv million beskæftigede. Et gennemsnitslandbrug havde dengang knap 11 ha og en besætning på 2 heste, 9 køer, 6 stk. ungvæg, 10 svin samt nogle høns, ænder og duer. Det var familiebrug, og det gik økonomisk rimeligt. De store, effektive maskiner, de høje arbejds lønninger og kvindernes udearbejde slog den slags familiebrug ihjel. I dag er der 41.836 brug, og det tal undervurderer endda udviklingen stærkt, for omkring 30.000 af dem er deltid- og fritidsbrug. Egentlige heltidslandbrug er der kun omkring 11.000 af. Og de har ikke fortidens store arbejdsstyrke.

Tabel 1: Dansk landbrug

År	Antal landbrug	Beskæftigede i landbruget
1946	208.000	525.000
1980	114.200	194.600
1995	66.200	127.790
2008	41.836	84.200

Kilde: Danmarks Statistik.

Denne udvikling har naturligvis også effekt på mejerier og slagterier, og her er centraliseringen forstærket af de bedre transportmuligheder med køle- og tankbiler. Hvor der før var et mejeri i alle større sogne, jf. tabel 2, er der nu kun meget få af dem tilbage.

Tabel 2: Antal mejerier

År	Andelsmejerier	Private mejerier
1950	1326	245
1975	218	76
2000	14	17

Kilde: Danmarks Statistik.

Datidens folkelige bevægelser, de politiske partier, fagforeningerne og idrætsforeningerne, har samtidigt mistet deres tag i befolkningen. Det er gået langt hårdere ud over disse bevægelser end over folkekirken.

I 1961 var 37 % af Venstres vælgere medlem af partiet, og partiet havde således næsten 200.000 medlemmer. I dag, hvor Venstre er regeringsparti, har partiet knap 40.000 medlemmer. Venstres ungdom havde 50.000 medlemmer i 1960, i dag er tallet under 3.000. Og det er gået ligesådan med alle de andre partier. Dengang gik man på landet til bal i Venstres Ungdom og fandt sin kone der for senere med hende og børnene at gå til juletræ i Venstrevælgerforeningen. I dag er det kun meget politisk interesserede, der er partimedlemmer.

For ikke så mange år siden dominerede folkelige foreninger idrætslivet – KFUM, boldklubber, arbejderidræt – i dag er klubberne aktieselskaber, rigmandsejede forretninger og kommercielle fitnesscentre. I 10-årene 1960-80 blev Aarhus KFUM danmarksmestre i håndbold 4 gange og fik 6 sølvmedaljer, Fredericia KFUM blev danmarksmestre 5 gange og fik 2 sølvmedaljer. Danmarksmestrene i fodbold var Esbjerg Fodboldklub, Hvidovre Idrætsforening, Boldklubben Frem, Køge Boldklub, Boldklubberne B1903 og B1909, KB og AB. Nu hedder de alle FC til for- eller efternavn, og halvdelen af spillerne er udlændinge (og vel at mærke ikke danske indvandrerunge, men fod-

boldspillere købt i udlandet), og de fleste andre er købt i andre egne af landet. Man behøver hverken have en stor ungdoms- eller old boys-afdeling for at blive en “moderne storklub”. Man skal have penge – være et stort aktieselskab som “Copenhagen Sport and Entertainment” eller have en rigmand i ryggen.

Det er politisk fulgt op af de administrative inddelinger. Før kommunalreformen i 1970 var der omkring 1300 sognekommuner og 86 købstadskommuner. Mere overordnede sager blev varetaget af 24 amter. De blev i 1970 til 275 kommuner og 14 amter, der så igen i 2007 blev til 98 kommuner og 5 regioner. Og hvor amterne udskrev amtsskatter, havde sygehus, gymnasier, amtsveje m.v. under sig, er regionerne ren sygehusadministration.

Det har også sat sit præg på f.eks. skolesystemet. Først blev, allerede i 1950'erne, landsbyskolerne lagt sammen til “centralskoler”, og senere har man nedlagt alle mindre skoler og lavet store, mangesporede skoler i de større byer. De gamle tekniske skoler, seminarier, sygeplejeskoler m.v. er slået sammen til nogle få “University College”.

Tabel 3: Kommuneskoler

År	Antal skoler
1955	3622
1966	2452
2013	1589

Kilde: Statistisk Årbog 1956, 1967 og 2014

Mange af disse udviklinger er fremtvunget af forskellige former for teknologiske og økonomiske udviklinger, der har nødvendiggjort specialisering og stordrift. Med mejetærskere, malkerobotter, fodringsanlæg osv. er små familielandbrug blevet håbløst forældede. Men det har langtfra været en udvikling med lutter fordele. Hvor man med stolthed talte om landboliv og folkelig kultur, så er “Udkantsdanmark” nu på mange måder gået i stå. Butikker, beboelser og landbrugsejendomme står tomme med et lidt forfaldent “Til salg”-skilt i vinduerne. Der er kommet klare skillelinjer i befolkningen, hvor det “Gule Danmark”, f.eks. Sønderjylland og Vestsjælland, stemmer på Dansk Folkeparti, og de kreative klasser i storbyerne i en tilsvarende protest stemmer på Alternativet og Enhedslisten. Ingen af disse partier er folkelige

bevægelser med større medlemsstal (Dansk Folkeparti har i dag ca. 12.000 og Enhedslisten ca. 10.000 medlemmer – sammenlignet med Socialdemokratiets 259.000 og Venstres 192.000 i 1960).

Der er da også kommet en række mere eller mindre bekymrede analyser af udviklingen og protester mod, hvad der sker, se f.eks. Lyck (2014), Dybvad (2015), Slumstrup & Mortensen (2015) og De Økonomiske Råd (2015). Fordi et meget stort antal institutioner har valgt centralisering og store enheder, er det således langt fra sikkert, at det er noget, det er værd at efterligne.

Når man taler med udlændinge, så forstår de heller ikke de danske regionale problemer. Det er forståeligt, at der kan være regionale problemer i f.eks. Norge med næsten 2000 km fra nordspidsen til sydspidsen af landet, men hvorfor i Danmark, hvor man kan nå fra hovedstaden til de fjerneste egne på 5 timer – uden at flyve. Hvordan kan unge mennesker betragte det som en ulykke ikke at få studieplads i København, hvis de kan få en i Odense i samme fag halvanden times kørsel væk?

Meget af det er givetvis psykologisk. Vi har med talen om “Udkantsdanmark”, “Den rådne banan” osv. skabt nogle forestillinger, som er delvis kunstige i en tid med internet, lyntog og fly. Men også forestillinger er jo handlingsstyrende, og virkningerne på flyttemønstre og huspriser er reelle nok.

Det er også værd at huske, at for næsten alle er det i dag et frit valg at bo på landet. Meget få har deres beskæftigelse der. Førhen var mange beskæftiget i landbruget, og de måtte nødvendigvis bo der, hvor jorden var; og med datidens transportmidler måtte mejeriet, smeden, foderstofhandleren, købmanden osv. bo i nærheden. I dag er det kun omkring 11.000 heltidslandmænd, der er nødt til at bo ude ved jorden.

Folkekirken

Denne udvikling mod centralisering og specialisering er i høj grad gået uden om folkekirken.² Der er nok kommet flere ledelsesopgaver til provster og biskopper, og der er også kommet flere specialiserede funktionspræster, men der er stadig over 2300 folkekirker, og staten giver stadig tilskud til 1892,8 præstestillinger (de 1892,8 er så stabilt, at det nærmest er ved at blive et helt tal).

Folkekirken har heller ikke oplevet samme dyk som f.eks. de politiske partier, jf. tabel 4. For eksempel er folkekirken kun faldet 6-7 % siden midt 1980'erne, mens de politiske partiers medlemstal er faldet med omkring 45 %.

Tabel 4: Medlemstal i folkekirke og politiske partier

År	Folkekirken		Politiske partier	
	Medlemmer	Pct. af befolkningen	Medlemmer	Pct. af vælgere
1921	3.200.000	97,9	-	-
1960	-	-	599.173	21,1
1983/85	4.684.000	91,6	262.426	6,9
2000	4.536.000	85,1	177.635	4,4
2015/13	4.400.754	77,8	143.352	3,4

Kilder: Kirkeministeriets og Folketingets hjemmesider, samt Danmarks Statistik.

Note: Der er ikke vælgertal og medlemstal for partierne for alle år, så der er mindre forskelle på dateringerne for nævner og tæller, f.eks. er antal vælgere opgjort i forbindelse med valget i 1984, mens medlemstallet er fra 1985.

Der er altså ikke sket den centralisering og strukturændring i folkekirken, der er sket i andre dele af det danske samfund. Men der er heller ikke sket den medlemstilbagegang, som f.eks. de politiske partier har oplevet. Her skal ikke gås ind i diskussionen om, hvorvidt denne stabilitet i medlemstallet for folkekirken vil holde i fremtiden, se f.eks. Lüchau (2012), blot konstateres, at selv om folkekirken ikke har lavet de store strukturændringer, så har den bedre kunnet holde på medlemmerne end de organisationer, der har lavet store moderniseringer af organisationen. Det er måske også karakteristisk, at de store diskussioner om folkekirken struktur og styre i forbindelse med

Betænkning 1544 fra 2014 alene drejede sig om landsledelse og næsten ikke berørte mulighederne for centralisering.

Den udeladte centralisering har betydet, at folkekirken har fået en helt speciel stilling i forhold til Udkantsdanmark. I mange landsbyer, hvor skolen, købmanden, mejeriet og brugsforeningen er lukket, er kirken den sidste lokale institution, og præsten er måske næsten den eneste universitetsuddannede i sognet. Som sådan vil præsten ofte være arrangør af lokale foredrag og koncerter og evt. stå for babysalmesang, juletræ og tøndeslagning.

Folkekirkens valg

Folkekirkens valg er da, om den skal følge med i specialiseringen og centraliseringen, eller om den skal være et korrektiv, der fastholder det nære og lokale samfund. Ved et sådant valg må det overvejes, både om udviklingen mod større enheder er vedvarende og stabil, og om en sådan udvikling er entydigt rationel.

Her kan det være værd at minde om, at centraliseringen ikke har været en entydig langtidstendens. Nok har der været en overordnet tendens i retning af flytninger fra land til by og fra provinsbyer til hovedstad, men ikke længe tilbage end i midten af 1990'erne nedsatte regeringen en række udvalg for at analysere, hvorfor hovedstadsområdet var gået i stå og alt, vækst foregik i Vestjylland. Der var, jf. tabel 5, grund til bekymring på hovedstadens vegne.

Et nedsat ekspertudvalg bestående af fem af landets førende specialister³ konkluderede i 1998, at det var en naturlig udvikling, at de svagest udviklede områder gradvist indhentede de mest udviklede, men at der også var en række forhold, bl.a. den opsplittede kommuneopdeling, der forhindrede hovedstadens vækst, Ekspertudvalget (1998):

Tabel 5: Vækst i disponibel indkomst og antal arbejdspladser

Område	Vækst i disponibel indkomst 1984-1992	Vækst i antal arbejdspladser 1984-1992
Hovedstadsområdet	13,7	- 0,3
Landbrugskommuner	17,1	-0,2
Ringkøbing Amt	16,7	5,4
Viborg Amt	19,3	6,8

Kilde: Ekspertudvalget (1998:53).

Udvalget har haft til opgave at analysere de bagvedliggende årsager til den svagere økonomiske udvikling i Hovedstadsområdet. – – – Udvalget opfatter det ikke nødvendigvis som et problem, at indkomstniveauet i resten af landet nærmer sig hovedstadsområdets indkomstniveau. Udvalgets gennemgang af teori og empiri viser nemlig, at en udvikling med en stadig indsnævring af indkomstforskelle kan ses som en naturlig tilnærmelse mellem hovedstadsområdet og resten af landet. Der er dog grund til bekymring, hvis hovedstadsområdets forholdsvis lave vækst skyldes uhensigtsmæssige strukturelle eller politiske forhold i området. – – – Den vestlige del af Danmark er således ved at hale ind på Hovedstadsområdet, og om 35 år vil forskellene i de disponible indkomster i forhold til resten af landet være forsvundet, hvis væksten fortsætter som hidtil. – – – For nogle årtier siden var bekymringen en helt anden. Stort set alle politiske partier var op igennem 1950'erne og 1960'erne enige om, at det var landets yderregioner, der skulle styrkes erhvervs- og indkomstmæssigt. Så sent som i 1972 foreslog partiet Venstre, at der burde iværksættes en undersøgelse af konsekvenserne af et etableringsstop i Hovedstadsområdet – et udtryk for hvor alvorligt de regionalpolitiske uligheder blev anset for at være for blot 26 år siden. (Ekspertudvalget, 1998: 18,21 og 117-18)

Og det er skrevet for blot 17 år siden, kunne man tilføje. Det er altså ikke sikkert, at væksten også i al fremtid vil ligge i Hovedstaden og Østjylland.

Der er heller ingen undersøgelser, der entydigt viser, at store kommuner er de mest effektive, se Mouritzen (1999) og Groes (2012). Det var ikke eksperterne, der fik kommunalreformen i 2007 gennemført. Det var langt snarere magtforskydninger i det politiske system; en Amdsrådsforening, der stod svagere end Kommunernes Landsforening, og nogle moderne topstyrede partier, hvor amtsformænd og kommunalpolitikere ikke længere var nøglepersoner, Christiansen & Klitgaard (2008).

Store enheder er altså ikke entydigt rationelle, og for den danske sammenhængskraft er det vigtigt, at "Udkantsdanmark" også er med i udviklingen. Og i udkantsområderne, i landsbyerne og i landkommunerne spiller kirken som den sidste tilbageværende institution mange steder en central rolle.

Skal kirken så bare holde sig uden for udviklingen? Det kan næppe lade sig gøre. Men både staten og kirken bør tænke sig om og ikke bare følge med den øjeblikkelige tidsånd. En middelalderkirke med kalkmalerier og en gotisk altertavle, der trænger til at blive restaureret, i et affolket landsogn giver imidlertid oplagt problemer, uanset hvem der ejer den. Det er under alle omstændigheder et helt andet problem end københavnske bykirker i kvarterer, hvor der er både kirkeløse indvandrermenigheder og brug for kulturhuse. Og de gamle kirker ligger typisk i landdistrikter med faldende befolkningstal, jf. tabel 6.

Tabel 6: To provstier

Provsti	Rødovre-Hvidovre	Jammerbugt
Antal folkekirker	9	30
Antal middelalderkirker	1	24
Antal sognepræster	23	19
Antal folkekirkemedlemmer	61.246	33.824

Der er ingen lette løsninger. Vi vil ikke rage kirkerne ned (se bare protesterne mod, at havet fik lov til at tage Mårup Kirke), men mange af dem ligger i sogne med få mennesker, hvor bygningerne ikke har anden anvendelse.

Konklusion

Kirken har en vigtig funktion i mange landsogne, hvor skolen er nedlagt og mejeriet, smedien og købmandsbutikken lukket.

Men udviklingen sætter denne funktion under pres. Det er ikke muligt at opretholde et levende kirkeliv med en vedligeholdelseskævende middelalderkirke og nogle få hundrede indbyggere i sognet.

Der er ingen lette løsninger. Man kan kun håbe, at Kirkeministeriet i mange år fremover bliver besat med besindige ældre politikere med sans for de folkelige fællesskaber, men som også i økonomiske spørgsmål har begge ben på jorden.⁴

Litteratur

Baunbak-Jensen, Asger (2004) *Radikale profiler*. Herning: Poul Kristensens Forlag.

Betænkning 1544 (2014) *Folkekirkens styre*, København: Kirkeministeriet.

Christiansen, Peter Munk & Michael Klitgaard (2008), *Den utænkelige reform – Strukturereformens tilblivelse 2002-2005*, Odensen, Syddansk Universitetsforlag.

De Økonomiske Råd (2015) *Dansk Økonomi Foråret 2015*, København, De Økonomiske Råds sekretariat, specielt kap. IV "Yderområder i Danmark", s. 231-327.

Dybvad, Kaare (2015), *Udkantsmyten – Hvordan centraliseringen af Danmark ødelægger vores økonomi og sociale sammenhængskraft*, København: People's Press.

- Ekspertudvalget nedsat af Regeringens Hovedstadsudvalg (1998) *Markedskræfter og politisk styring – Den regionaløkonomiske udvikling i Hovedstadsområdet og det øvrige land*, København: Indenrigsministeriet.
- Groes, Nils (2012), “Kommunalreformen 2007 – Omkalfatring eller ommer?”, i P. Andersen, J. Henriksen, J.H. Petersen & H. Zobbe (red.), *Hvordan ser verden ud?*, København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, s. 367-375.
- Jonasen, Viggo (2004), “Den kommunale danske velfærdsstat – gennem fire socialreformer og fire mellemtider”, i Niels Ploug, Ingrid Henriksen & Niels Kærgård (red.), *Den danske velfærdsstats historie*, København: Socialforskningsinstituttet 04:18, s. 202-222.
- Lindhardt P.G. (1978), *Vækkelsen og kirkelige retninger*, Aarhus: Forlaget Aros.
- Lüchau, Peter (2012), “Seks teser om danskernes medlemskab af folkekirken” i Lisbet Christoffersen, Hans Raun Iversen, Niels Kærgård & Margit Warburg (red.), *Fremtidens danske religionsmodel*. København: Anis s. 311-328.
- Lyck, Lise (2014) *Udkantsdanmark og sammenhængskraft i Danmark – En helhedsanalyse*, Frederiksberg.
- Mouritzen, Poul Erik (1999) *De små kommuner. De er ikke så ringe endda?* København: AKF Forlaget.
- Rasmussen, Steen Marquard (2015) *Forskellige vilkår for folkekirken på landet*, Sabro: Landsforeningen af Menighedsråd.
- Slumstrup, Finn & Viggo Mortensen (red.) (2015) *Oprør fra Udkanten – Mulighedernes land 2.0*, Gjern: Hovedlandet.

Noter

- 1 De gamle konservative “Stiftstidender”, Venstres “Tidender” og de mere moderne socialdemokratiske “Ny Tid”, “Ny Dag” og “Aktuelt”.
- 2 En detaljeret analyse af kirken på landet findes i Rasmussen (2015).
- 3 Professorerne Christian Sørensen, SDU, Ellen Andersen, KU, Niels Kærgård, KVL og Poul Erik Mouritzen, SDU, samt direktøren for Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut, AKF, Nils Groes.

Niels Kærgård

- 4 Artiklen bygger på forfatterens foredrag på Liselund i initiativet "Kirken på landet" den 1. juni 2015.

Niels Kærgård, Professor, dr.polit.
Institut for Fødevarer- og Ressourceøkonomi,
Københavns Universitet,
E-mail: nik@ifro.ku.dk

Fortællinger fra et aftenland

Provins i dansk litteratur og film

Johs. Nørregaard Frandsen

Andelsbevægelsen, mejerierne i hver anden landsby, det var jo i kraft af dem de omsider kunne halte ud af lidelsernes sump, bønderne. Komme i land, nå op til deres eget land, krænge århundreders forhånelser af sig, smage en lille bid frihed, endnu med noget af det lifligt forbudte i sig. Og så for første gang binde et par ordentlige sko på fødderne. Hvor meget lemmerne end måtte knirke af gammelt slid. Men myndige var de blevet, de kunne tale deres sag, med andelsbevægelsen blev bønders liv stort (Jens Smærup Sørensen 2012).

Hvordan har de det ude på landet? Er det godt at leve i udkanterne? Den slags spørgsmål er i virkelighedens verden tåbelige, men stilles ofte i medier og andre steder, som undrer sig over, at der stadig er liv uden for Rådhuspladsen, Danmarks Radio og Politikens redaktion. I det følgende vil jeg reflektere lidt over livet på landet gennem films og forfatteres optikker og foretage en rejse i synet på 'ude på landet' gennem små to hundrede år. Fra Guldalder til Aftenland! Kunstnerens syn på landet og provinsen er ikke ensidige, som den er hos alt for mange moderne bureaukrater og politikere. Den er tværtimod ironisk, morsom, grotesk, sanselig og værd at blive klogere af.

Fra Guldalder til moderne gennembrud

Danske film og den danske litteratur rummer mange skildringer af livet på landet. Faktisk har forholdet mellem 'ude på landet' og 'inde i byen' været et af de store hovedtemaer i dansk litterær historie siden Guldalderen, hvor H.C. Andersen, Steen Steensen Blicher, Grundtvig, Ingemann, Oehlenschläger og andre satte provinsen i scene som et poetisk modbillede til København (Frandsen 1996; Mai 2010). Danmark har jo været et land, hvor landbruget og dermed livet på landet havde vægt både kulturelt og erhvervsmæssigt, så det er ikke mærkeligt, at livet på landet også udgør væsentlige motiver i litterære skildringer. Danmarks vigtigste litterære kanon, Højskolesangbogen, er et eksempel på betydningen af landet og naturen uden for byerne. Mange af højskolesangbogens sange har blik på land. De litterære skildringer af 'ude på landet' begyndte som poetiske billeder af det uforfalskede liv. Moderne og samtidige film og litterære skildringer 'ude fra provinsen' fortæller en helt anden historie. Historier om udkanter, der både er geografiske og eksistentielle.

I sommeren 1859 var H.C. Andersen på rejse i Jylland og kørte med postvogn fra Randers over Viborg til Nørre Vosborg. Undervejs forfattede han digtet "Jylland mellem tvende Have", hvor han skildrer "Heden Alvorsstor" og "Ørknens Luftsyn". Andersen var ikke forudsætningsløs, men rejste ind i et allerede skabt eksotisk billede. Han kendte og beundrede Blicher, der i digte, noveller, topografi havde skildret Jylland og den jyske hede som et fremmed land med sære folkestammer og egen natur. Her kunne det københavnske borgerskab spejle sig i jysk 'andethed' fjernt fra deres egne saloner og dannelse.

Digterne var tidens opdagelsesrejsende, der skabte heden som et eksotisk land. Læs blot Blichers "Vestlig Profil af den Cimbriske Halvø" (1838), hvor hedens beboere er "de Vilde", eller H.C. Andersens "O.T." (1836), hvor heden repræsenterer naturens vidde, men også sider af hovedpersonens mørke og farlige temperament. Det var på den måde Guldalderens digtere og – for den sags skyld – malere, der skabte et billede af et Danmark, som var et absolut modbillede til København. De skabte forestillingen om provins med dens dobbelthed af naturens fred og byens kulturelle liv.

I det moderne gennembrud fra omkring 1880 lavede Henrik Pontoppidan og J.P. Jacobsen skildringer af provins, der er præget af realisme og symbolkraft. Der var dog det folkelige gennembruds forfattere, som for alvor erobrede nyt litterært land 'ude på landet'. Jeppe Aakjær, Thøger Larsen, Marie Bregendahl, Johannes V. Jensen skriver på ny provins og landdistrikter ind i litteraturens kassebog. Hos Aakjær, til eksempel, sker det i en dobbeltheden. Landbokulturen er under hastig forvandling, det er andelslandbruget, der tordner frem og industrialiserer det danske landskab. Aakjær og andre med ham beundrer fremskridtet, men ser samtidig det dybe tab af tradition, natur, historie, menneskelighed, åndelig rigdom. Det er kernen i Aakjærs, Bregendahls, Thøger Larsens og Johannes V. Jensens digtning, at de skildrer dobbeltheden af omkostninger og gevinster ved det moderne, som folder sig ud på landet og omformer livsvilkårene.

Ved indgangen til det 20. århundrede er landområderne ikke en udkant af landet. De er tværtimod midten af Danmark. Det er i det moderniserede landbrug, i andelsbevægelsen, der tjenes penge og sættes dagsorden. Landbokulturen udgør med sine folkelige, grundtvigske arvestykker en særkultur, der etablerer sig med egne værdier og kulturelle former. Landbokulturen er ikke en afbleget funktion af og står ikke i et misundelsesforhold til den 'fine' bykultur. Andels- og søgnebondekulturen er tværtimod sin egen herre, om end også med egne voldsomme sociale og magtmæssige konflikter. Det handler Hans Kirks, Albert Dams og Jørgen Niensens forfatterskaber om. Den provinsielle særkultur er hos dem ikke rustik og 'hyggelig', men tværtimod ofte barsk og særegen. Senere i århundredet optræder steder på landet og landskaber uden for byerne hos Martin A. Hansen, Frank Jæger, Tage Skou-Hansen, Thorkild Bjørnvig og andre, der ser provinsen som scene for særlige åndeligt-sociale problemstillinger. Men det gælder stadig, at de, som det gjaldt for Aakjær-generationen, kan pege ud på en eksisterende provins og på et landboland, hvor gårde, landsbyer, stationsbyer og købstæder ligger spredte som livsrum og lokale centre for et liv, der leves og leves på en anden måde end i metropolen.

Fraflytter-generationen og de nye, unge

For den næste, store generation af forfattere, som skildrer provinsen, er dagen og dermed deres litterære værker imidlertid anderledes. Næste generation er født under eller lige efter 2. verdenskrig. De vokser op, så at sige, sammen med velfærds- og velstandssamfundet, amerikaniseringen, rockmusikken, ungdomsoprøret. De fleste af denne generation er, hvad man kunne kalde 'fracflyttere', for de er typisk vokset op på landet eller i småbyer, men er nu bosiddende i større byer og i en urban virkelighed. De er påvirkede af skriftmodernismens konkretthed, de er modernister, urbane unge, men har en anden type erfaring fra et liv i en anden kultur og livsform med i bagagen. Det gælder Jens Smærup Sørensen, Arthur Krasilnikoff, Marianne Larsen, Kirsten Thorup, Vibeke Grønfeldt, Knud Sørensen og flere med dem, at de skriver på en dobbelterfaring. Erfaring fra det ny-urbane, medievirkeligheden, velfærdssamfundet på den ene side og en kvalitativt anderledes landbo- eller provinskultur på den anden. Tænk på værker som Krasilnikoffs *Som landet ligger/Lindas tid*, Grønfeldts række af hovedværker, Smærup Sørensens *Mærkedage*, Marianne Larsens *Gæt, hvem der elsker dig*, Kirsten Thorups romaner om lille Jonna, Knud Sørensens digte på bondeslutspillet. Her skyder provinsen op i dansk litteratur med enorm styrke som et område for erfaringens og følelsernes konflikter. For disse digtere har fødderne placeret i to slags virkelighed, og de er i stand til at forme konflikten og 'fracflytterbevidstheden' på kunstnerisk vis, så den ikke forfalder til nostalgi. Knud Sørensen har sagt det præcist: Det var, da han stiftede bekendtskab med konkretismen og skriftmodernismens 'tømning' af sprogets og fortællingens henvisninger, han følte sig i stand til at digte om noget så 'banalt' som dagliglivet på landet (Sørensen 1994). Denne generation af forfattere, hvis man kan kalde dem en generation, løftede skildringen af provins og gjorde den til stærk kunst. De gør det på baggrund af, at den verden og virkelighed, de skildrer, er i fuld gang med at gå under.

I begyndelsen af 1950'erne levede hver fjerde dansker, 25%, på en ejendom, hvor landbrugsbedriften var den absolutte hovedindtægtskilde. Cirka en anden fjerdedel af befolkningen, som fortrinsvis boede i landsbyer, stationsbyer og andre større eller mindre byer, var direkte økonomisk afhængige af landbrugsproduktionen, idet de levede af at sælge tjenesteydelser, varer

og service til landbruget, eller de arbejdede i én af de mange virksomheder, som forarbejdede landbrugsprodukter. I øvrigt var en betydelig del af den befolkning, som boede i hovedstaden og i de større provinsbyer, faktisk født og opvokset på landet. I 1950'erne udgjorde landbokulturen og landbruget således en særdeles stærk og uomgængelig blok af erfaring for den danske befolkning. I år 2015 lever højst cirka 2 % ud af den samlede danske befolkning direkte af jordbrug. Samtidig er grundlaget for at leve sekundært af landbruget som medhjælper, småhandlende eller lignende meget stærkt reduceret.

Landbruget og landbrugserhvervet er her i år 2015 stadig et betydningsfuldt erhverv, når det gælder økonomi, men kulturelt og eksistentielt er dets betydning formindsket stærkt. Det er en ændring i den almindelige, folkelige bevidsthed i dette land, som nu ikke længere er et landbrugsdomineret land. Baggrunden for denne ændring findes i det økonomiske opbrud i årtierne efter 2. verdenskrigs slutning. Fra omkring slutningen af 1950'erne satte en økonomisk optur ind i Danmark, som skabte opbruddet af social og kulturel art. Velstandssamfundet rejste sig. Højkonjunktoren, industrialiseringen, mekaniseringen, den nye teknologi, adgangen til boglig uddannelse for de mange! Det medvirkede alt sammen til store skift i normer, ligesom det gav nye sociale muligheder. Det var vel en positiv udvikling? Ja! Men det forrykkede også grundlaget under et sæt af værdier og sædvaner, som havde sikret en forholdsvis stabil udvikling af de opvoksede slægtleds selvgenkendelse. Overgangen fra generation til generation blev mere usikker, fordi der dels skete en nødvendig masseafvandring, dels åbnede sig nye tillokkende muligheder fra byernes tilbud om et liv med fritid og penge til forbrug.

En række nye, hastigt voksende grupper af bogligt og teknisk uddannede mennesker blev samfundets nye smagssættere og meningsdannere. En ny klasse eller gruppe i befolkningen blev magtfuld, nemlig de medie- og kommunikationsstærke. De nye kulturbærere erobrede scenen gennem en hvas kritik af de gamle former, de ofte selv kom af. De udkastede nye og mere frigjorte livsstile, en gryende international orientering samt forbrug af for eksempel engelsk-amerikansk ungdomskulturs produkter.

Der er en almindelig, men fejlagtig, tese om at landet vandrer ind i byerne i årtierne fra og med 1950'erne. Der finder ganske vist en stor afvandring af mennesker sted fra land til by, men det er langt mere afgørende, at bykultu-

ren, den moderne, amerikaniserede by-virkelighed spredt sig ud i alle afkroge af landdistrikterne. Alle unge går i samme slags skole, alle ser samme TV, hører samme typer af musik, indtager den samme kultur, har samme referencer. Forskellene forsvinder. Landbokulturen løbes over ende i sit eget land. Værdinormer stammer ikke længere fra en grundtvigsk eller missionsk sognekultur, ikke længere fra et næsten selvforsynende lille landbrug, ikke længere fra forsamlingshusets gymnastikopvisning og dilettantteater. Nej, nu er det urban-kulturen, der sætter dagsorden, Elvis og Beatles i spidsen, og de trænger ind i alle porer og sprækker. Det er, hvad Krasilnikoff, Grønfeldt, Smærup Sørensen og Marianne Larsen rister en kunstnerisk rune over. Dermed er problemet ikke længere, at provins er anderledes, men at nye, unge generationer oplever, at der er for lidt by og for lidt urbanitet. Der er for få tilbud ude i provinsens 'huller', for lidt adspredelse og infrastruktur.

Det er altså byens kulturelle former, den åndelige urbanisering, der besætter provinsen. Byerne spreder sig, symbolsk også i asfaltering af alle veje, varmt vand i alle haner, samme vaner, samme værdier. Landbokulturen kan ikke længere svare igen, for nu er provins blevet til en kulturel og erhvervs-mæssig UDKANT. Livet på landet er blevet et problem i stedet for et alternativ og noget anderledes. Og når det gælder en udkant, så er udfordringen som sagt ikke, at der er for meget land, men for lidt urban-værdi. Unge mennesker savner noget, når de bor på landet. De savner byens puls. For en generation siden savnede de (vi) muligvis også noget, men vi havde noget andet. En særkultur, der godt kunne opleves som værende snæver og sær, men den var der dog som et anderledes livsrum.

En ny generation af unge forfattere må skildre deres provins, deres landdistrikter, deres udkanter. Det gør Josefine Klougart i *Stigninger og fald* (2010), Dy Plambech i *Buresø-fortællinger* (2005) og *Texas' rose* (2008) samt Dennis Gade Kofoed i *Anskudte dyr* (2005), *Genfærd* (2013) og *Nancy* (2016). Hos disse og andre yngre forfattere er udkanten blevet til panikkens arena eller til en mærkelig scene, som må fortolkes på egne betingelser. Sådan må den unge generation fra de yderste kanter selv erobre deres virkelighed i et kunstnerisk togt. H.C. Andersen og Blicher så heden i et dobbeltskær af farlighed, forførende skønhed og frihed. I dag ser politikerne og opinionen udkanterne som noget ragelse, der koster penge. Måske kan en ung generation af kunstnere give den slidte provinskultur nyt liv ved at skabe forståelse for, at der bor

og lever mennesker med værdier i udkanten af den centripetale aluminiumskultur? I det følgende vil jeg folde analysen dels af 'fraflytter-generationens' værker, dels af de unge, nyes fortællinger lidt mere ud.

Provinsens huller hos Sørensen

Knud Sørensen beskriver i sit forfatterskab de eksistentielle smerter, der rammer en befolkningsgruppe og livsform, som hvilede på en trang til selvstændighed, men som nu i stigende grad ser sig styret af økonomiske og bureaukratiske regler. I denne landbokultur har det enkelte individ ikke nødvendigvis mange redskaber til at give oplevelsen af tab og frustration forløsning i ord. Det menneske, der er vant til at skulle bære livets tildragelser selv, tavst og værdigt, bliver let efterladt i en afmægtig gestus, når det brænder på. Det taber sin myndighed og selvrespekt, fordi dets hele psyke og væren er bundet til de eksistentielle former, som oppebærer livsformen.

Livsformen blev sat i slyngninger af kræfter, der blev påført fra abstrakte agenter som 'økonomiske konjunkturer', der ikke lignede værdierne i bøndernes livsform. Effektivitetens og bureaukратиets sprog havde svært ved at blive bragt i samtale med den indre bondelivsform. Det underspillende sprog, som hører bondelivsformen til, blev overspillet og kvalt i mødet med moderniseringens og dækningsbidragenes kværne. Mange af de bondemennesker, Knud Sørensen skildrer, har en måde at sige det på: "Det er tiderne!" Det uforståelige, det abstrakte og livsfjerne, omsættes i en slags henvisning til mytens tale: "Det er tiderne!" Knud Sørensen har flere steder i sit forfatterskab vist, hvordan han for at komme til at skildre dette lavmælte udtryk og nærme sig det landbokulturelle sprog måtte gå en omvej over den særlige sproghandling, som han fandt hos modernistiske systemdigtere i 1960'erne som eksempelvis Vagn Steen og Per Højholt.

Jens Smærup Sørensen, der debuterede som skønlitterær forfatter i 1971 med digtsamlingen *Udvikling til fremtiden*, skriver på samme måde i sit forfatterskab på en dobbelthed, hvor sprogbrug og reference til omverden løber sammen i en strøm af erkendelsesskred i sproget og *med* sproget. Romanen *Byggeri* fra 1973 registrerer og rapporterer således både fra sprogbygningen

af en roman og bygningen af en betonforstad, der finder sted uden for sprogbrugerens vindue i en forstad til Århus.

Det er i den konkretistiske poesi, der skrives i de første år af 1970'erne, som om sproget og de litterære udtryksnormer skal tømmes for alt andet end den helt konkrete henvisning til sproget og sproghandlingen selv (Frandsen 1994, 38-72). Som om sproget er brudt sammen og må tømmes for at nå ind til sine kerner. Det er her, den unge generation af digtere, som er vokset op sammen med velfærdssamfundet, stiger på. I en modernistisk tradition, der er kritisk vendt mod de udtryksmuligheder, som er til stede, og mod den en snigende fremmedgørelse af bevidstheden. Jens Smærup Sørensen, Arthur Krasilnikoff, Kirsten Thorup og andre af denne generation debuterer altså med skrifter, der er introverte i den forstand, at de vender blikket sprogekritisk ind mod sproghandlingen og sprogprocessen selv. Men fra sidste halvdel af 1970'erne fortælles der, netop af denne generation, historier på en ny måde. Det sker ofte i form af store romaner eller romanserier, som lukker op for brede historiske sammenhænge, for mangfoldigheden i det sociale, naturen, myterne, kropsligheden. En række modernister bliver til fabulerende historiefortællere, der ofte formidler slægts- eller egnshistorier på en helt ny måde.

I novellesamlingen *Breve* (1992) dukker provinsen således for alvor op i Jens Smærups forfatterskab. Novellerne "En mands dag", "Asfalteringen" og "Et forbandet hul" udgør en tematisk sammenhængende fortælling med tre historiske nedslag i det samme landsbymiljø i den nordlige del af Himmerland. Tidsmæssigt rækker de fra engang under 1. verdenskrig over den store strukturomlægning i 1950'erne-60'erne, og frem til 1990'erne, hvor det samme område er blevet en slags forstad med spor af det gamle, nu marginaliserede landsbymiljø. Man skal frem til læsningen af den tredje af novellerne, "Et forbandet hul", for at opdage, at novellerne ikke bare hænger sammen tematisk samt i valg af sted. Bonden, der er hovedperson i "En mands dag", lader sin nevø arve gården. Denne nevø dukker op som jegfortæller i "Asfalteringen" og som fortalt figur i "Et forbandet hul". På denne måde fortæller de tre noveller en slags kultur- og lokalhistorie med huller. De fortæller en voldsom historie om det opbrud, der ramte ned i landbokulturen og forvandlede dens steder samt mennesker til parcelhusmiljøer med pendlende forstadsmennesker på træk. Et miljø som passende benævnes '-strup' i "Et

forbandet hul”, for det er stedet ‘here-there-and-everywhere’. Det var et *sted!* Nu er det snarere *non-place!*¹

Dette sted får siden navn i Jens Smærup Sørensens forfatterskab, nemlig landsbyen Staun, hvor forfatteren selv er født og opvokset, for sider af samme fortælling med dens nedslag i fyldte tider og epoker dukker op som fortællingen om tre karakteristiske mærkedage i *Mærkedage* fra 2007. Med udgangspunkt i en konfirmation i 1934, et sølvbryllup i 1967 og en tresårsdag i 2003 spænder Smærup en stor, spraglet og vidtstrakt slægtskrønike med tre led i kæden ud for læseren, der føres ind i en landbokulturs traditionsbundne livsrytme og i det opbrud fra det, som skaber det fortællende jeg, der i romanen hedder Søren Lundbæk, og dette jeks muligheder for at overskue og tilrettelægge fortællingen. Romanen rummer klare udsagn om tab og refleksioner over opbruddets omkostninger. Søren Lundbæk får således ved sin konfirmation i 1960 foræret et fotografiapparat og dermed mulighed for at fastholde det, der netop i disse år forsvinder:

I løbet af et par måneder affotograferede han hele sit lille hjemlige univers på alle ledder og kanter. Som om han anede at det om et øjeblik ville forsvinde.

Hvad han naturligvis ikke gjorde. Det var bare hvad der skete. Både byen og landskabet forsvandt. Det blev *alt sammen* – som enhver inden så længe skulle mere end ane – fjernet fra Jordens overflade, *hver en stump* af det, der hidtil havde været. det hele smuldrede, faldt fra hinanden, det røg ud af tiden, sank væk i et frossent mørke, skulle aldrig mere vise sig i live.

For 1960 var jo også det år da landsbyen måtte vige sin plads som den vigtigste by i landet. Hvor landbruget for første gang i tusinder af år ikke længere var et større erhverv end alle andre tilsammen. Hvor Staun som et samfund og en verden i sig selv gik under, for så småt, og som alle andre landsbyer, at blive til en afsides og forhutlet lille bebyggelse i den globale metropol (Sørensen 2007, 217).

Det er en følelse af tab, forfatteren lader sin alvidende fortæller fabulere over. Samtidig er hele romanen og dens kunstneriske konstruktion imidlertid et bevis på den styrke, opbruddet har givet på gevinstsiden. Den store fortælling skildrer det mirakel, der giver hovedpersonen Ellen sin førlighed og bevægelighed, efter at hun har levet det halve liv som lam, og denne næsten religiøse åbenbaring skildrer de nye muligheder for menneskelig bevidsthed og udpeger samtidig nye former for de mere globalt forpligtende fællesskaber, Ellen fra nu af vælger at bruge sine kræfter på. *Mærkedage* er en stort anlagt, fabulerende skildring af gevinster og omkostninger, der blev resultatet af de mærkelige dag, da velstandssamfundets store hjul drejede den gamle, lokaliserede landsbykultur ud af den konkrete, materielle historie, men så til gengæld genskabte den som en fortælling, der lader sig arve af historiens 'Søren Lundbæk'er, der ved at fortælle den kan holde et spejl op for vores nuværende samtid: Fik vi velfærd eller kun velstand ud af at opløse det gamle livsmønster med dets solide mærkedage?

Panik i aftenlandet

Denne gruppe af forfattere, som repræsenterer nye fortællinger om velfærdssamfundet, fortæller således fraflytterhistorier, historier om det, der udgjorde et udgangspunkt og et alternativt kulturelt rum, men som de selv som individer forlod til fordel for uddannelse, byliv, skabende kunst. Undervejs viste det sig, at den havde præget deres vej, færden og erfaringer så stærkt, at der ikke var andet at gøre end at fortælle historien. Fraflytteren er først sat fri, når fortællingen om rejsen er sat fri som en erfaring om et fællesskab, mennesker kan finde styrke i. Men hvor denne nævnte 'efterkrigs-generation' af forfattere stadig kan pege ud på – eller ind i – en erindring om et liv af en anden slags i provinsen, så gælder det måske for de yngre og unge kunstnere, at udkanterne og provinsens steder er ved at forvandle sig til så håbløse rum, at kun den ironiske distance som i Ole Bornedals og Thomas Willum Jensens grotesk-realistiske film eller den sproglige og æstetiske omformning som hos en Josefine Klougart, Dy Plambeck og Dennis Gade Kofoed er i stand til at give udkantserfaringen mæle. Fortællingen om udkanternes Danmark er langt fra fortalt endnu.

Dy Palmbeck, født i 1980, voksede op i en lille flække ved Buresø uden for de københavnske forstæder. Hendes skildringer af eksistensen langt fra byens lys og rytmer er fornemme, nye veje i Aftenlandets mentale geografi. I *Buresø-fortællinger* (2005), som er en samling af prosadigte, fortæller hun ikke bare om en opvækst blandt sære og skæve eksistenser. De får navne, bliver virkelige, sjove, skægge, uhyggelige og nærværende. Det er vandrende skærslibere, underlige drags, Pølse-Jørgen og Tomatwoman. Det er simpelt-hen for galt, hedder det, at:

Tomatwomans formue skulle gå til den drivert.
Du skal se, sagde Hansen, det er forbi før høsten er i hus
og han klappede min far på skulderen.
Men et års tid efter stod Tomatwoman og Niels Beck
på Slangerupbladets mærkedagsside
og så lykkeligt på hinanden
og min mor løb rundt i hele huset og råbte:
Har I set det! Har I set det! (Plambeck 2005, 47).

Det hedder et sted hos Plambeck, at “rundt om Buresø gik snakken”, og denne sladder og lokalpludder er ikke bare noget ligegyldigt. Det er tværtimod den, der oppebærer identitet og holder sammen på den lokale bevidsthed. Sladdereren og de skæve, lokale historier er medfortællere af den sammenhæng og sammenhængskraft, som faktisk eksisterer. Derfor fylder historien om “dræberhanen” og om, hvor skammeligt barnet blev mistolket af læreren, der ikke tror hende over en hønsegårdslåge, så meget i Buresøs miljø. Derfor er “Skubbe-Johnny” en betydelig rolleindehaver, for om ham ved vi, at han og “Onkel Bendt” ikke kunne forliges om deres juletræssalg, så Johnny skubbede. Ud af det skubberi kunne man måske sige sig selv, at Skubbe-Johnny måtte gå fallit med sin gård. Når en person i det lokale galleri en gang får en skæbnefortælling hæftet på sig, så er vejen mod en virkeliggørelse af bestemmelsen allerede påbegyndt. Om Skubbe-Johnny ved vi, at han senere kom til at gå under navnet “Prangeren”, fordi han pruttede om prisen hos købmand Svend Åge og nassede øl af alle og enhver:

Det gør han stadigvæk

når han ikke kører rundt på sin grønne Puch Maxi
og samler flasker ved kiosken eller på græsplænen foran H-
broen.

Man siger, han for flaskepanten
hvert år i februar tager en tur til Mallorca.

Om sommeren sidder han af og til i sin robåd på søen
og ser op på sin gamle gård.

Det siger sig selv, bliver han ved med at sige,
det siger sig selv (Plambeck 2005, 27).

Plambecks skildringer og formidling af de lokale stemmer og geocentriske røster fra det lille steds univers er sørgmuntre, men de er også fyldt af den varme kærlighed til det skæve og groteske, som også udgør tilværelsen. De nye, unge kunstnere konstaterer, at der er et liv med mangfoldige udtryk i det, som Over-Danmark for længst har udpeget som Udkant. I Plambecks og andre af hendes generations værker får man syn for sagn. Jo, der er forskelle, når man giver sig tid til at se efter. Forskellen er imidlertid ikke den mellem metropol og provins, men snarere den mellem Over- og Under-Danmark.

Uddrivelsen af den onde ånd

Det sidste nedslag sker i Ole Bornedals spillefilm *Fri os fra det onde* fra 2009, som udspiller sine næsten bibelske fantasmer i en udkant.² Dybt i Vestjylland – også selv om den faktisk er optaget på Sydfyn – og så langt ude, at himlen er høj og salmebogen distribueres på knallert. Her kan folk mere end deres Fadervor og opfatter ordene så konkret, at de slår ihjel for at befri sig fra det onde. Et jysk Bibelbælte med selvtægt, skydevåben, fremmedhad og mindreværd. Her pisses over kors, mens Hjemmeværn, bajere, truckere, cigaretter, fladpandede vittigheder, mandschauvinisme, åndssvage møgkælinger, tørre tæsk, omrejsende Tivoli, Fede Finn og Funny Boys er kulturen og væsentlige elementer i omgangsformen.

Bornedals billede af udkant er ikke smigrende, for nu at sige det mildt, men dette er hverken social eller geografisk realisme. Hans 'jyske' provins er skildret som et sindbillede, et stykke stiliseret og mytologiseret bevidstheds-

landskab. For eksempel spiller en dæmning eller landtange med asfaltvej en vigtig rolle i handlingen som symbolsk overgangssted og overgangsrite, hvor væsentlige vendinger i handlingen udspiller sig. Filmens groteske stil, farveholdninger, persontegning og sætning af baggrund rummer en leg med klicheer og virkemidler, som er hentet fra tegneserier, Brueghel-motiver og 'Verfremdung', der inviterer seeren til at forstå, at dette ikke er social-realistisk drama, men magisk-djævelsk skildring af det onde og det ondes steder. Provinsen er på den måde hos Boredal metafor for menneskelige udkanter, psykologiske og eksistentielle randområder, hvilket bestemt ikke gør fremstillingen mere elskværdig, men det flytter hans filmfortælling ind i en kunstnerisk tradition, der ofte har skildret udkantserfaringer i dette dobbeltblik. Der er en lang række forfattere, som jeg skal vende tilbage til nogle af, men også i høj grad spillefilm, og for nu blot at antyde rigdommen, nævner jeg Anders Thomas Jensens *Blinkende lygter* (2000), *De grønne slagtere* (2003) og *Adams æbler* (2005), der er en fabulerende trilogi om sære eksistenser i omgivelser, der både er genkendelige som Under-Danmark og forvrængede fantasier fra bevidsthedens udkanter. Lotte Svendsens *Bornholms stemme* (1999) arbejder i det samme stof, men mere lavmælt og smertelig. Desuden er der Nils Arden Oplevs *Drømmen* (2006), der ligeledes fremstiller provinsen som en scene, hvor særlige erfaringer får mæle.

Fri os fra det onde udspiller sig altså i dette provinsrum, men er også tilrettelagt som en slags 'kukkassedramatik', der skildrer og fremstiller ondskabens væsen, som var det i et Mester Jakel teater. Handlingen rummer bibelske problemstillinger: Ansvar for næsten, skyld, tilgivelse, begær, ondskab, kærlighed. Dertil kommer begreber som fortrængning, fornedrelse, misundelse, had, gengældelse, ære og fremmedangst. Det er sager, der på en måde er alt for tunge til at blive behandlet i én film, og netop derfor skaffer Boredal sig afstand til det alt for tyngende ved så at sige at omskabe det hele til en kukkasse-forestilling med provinsen som kulisse. Det tilsyneladende vel-fungerende advokatpar fra den højere middelklasses kulturelle borgerskab, Pernille og Johannes, er med deres to kønne børn flyttet til Johannes' barndoms land og ind i fædrenes stærkt forsømte gårdbygninger. I dette landskab lever broderen Lars, som stadig er en del af det sociale lavland, Johannes forlængst er fraflyttet. Så i modsætning til Johannes er Lars stadig knyttet ind i det mytologiske lokalsamfunds dybt reaktionære værdimønstre, der alle-

rede er på eksplosionens rand, fordi der bor en "skide balkan-neger" her. Det er Alain, et torturoffer fra Bosnien, der har mistet hele sin familie i krigen, og som af uransagelige grunde er landet her i de selvbestaltede korsfareres rige.

Lars er lastbilchauffør, trucker, der drikker, mens han styrer sine 30 tons, og det udløser en ulykke på den smalle dæmning, hvor Anne fra missionen kører på sin knallert på vej ud for at uddele salmebøger. Lars, der jævnlige banker sin kæreste, Scarlett, blå og gul, fordi hun "boller udenom", fralægger sig sin skyld og narrer Alain i en fælde, så han får skylden. Så er handlingen sat, og det hele udvikler sig til ragnarok, hvor de infantile lokalbøffer går amok i blodrus, hævn og begær i et fantastisk sceneri, som både synes at mime Ku Kuks Klans metoder i 'Deep South' og samtidig refererer metaforisk til Kristi domfældelse og korsfæstelse. Folkemængden vil ikke nøjes med Barabbas, de vil have Jesus selv. De vil se blod, korsfæstelse, voldtage, hævne, rense ud, da Johannes beslutter sig for at beskytte Alain mod pøbelen. Der er associationer til korsfæstelsen i den scene, hvor en sømpistol gen-nemborer og fæstner hænderne på en af personerne. Undervejs ankommer loven i form af et par landbetjente, der hellere skulle have holdt sig til deres kedsommelige rutiner, for de bliver skudt ned 'in cold blood'. Pøbelen er gået amok i religiøst vanvid, og intet holder den opsamlede fornedrelse tilbage, så byfesten med omrejsende tivoli og øltelt udvikler sig til blod og et voldsorgie, mens personen Ingvar højt og indtrængende udsiger Fadervor, inden han med sit solide våben pløkker dem, der står i vejen for hans afmægtige vrede, med dræbende kugler af svær kaliber. Boredals fortælling er præget af tunge symboler og parallelsener: Johannes og Pernille slår hul i muren til hans forsømte barndomshjem, og lyset fosser ind, hvilket gentages i scenen, hvor pøblen hugger døren ind, og hvor Johannes bjergtages af lysets pletter på gulvet. Lars og Pernille bærer begge navne, som har oprindelse i kristne helgennavne, mens skikkelsen Scarlett på parodisk vis henviser til det ultimative kærlighedsdrama i "Gone with the Wind".

Central er Johannes, der er vendt tilbage for at tage barndomslandet i besiddelse. Johannes kan betyde den nådige, og sådan ser denne velbjærgede karriereadvokat sig selv: som den, der skal frelse og beskytte sin næste, for eksempel muslimen Alain. Pernille foreslår, han overlades til folkemasserne, men Johannes står fast på sit martyrium. Han vil uddrive den onde ånd og frelse verden, ligesom han er flyttet 'hjem' for at give sit liv autenticitet og

fyldte. Der er henvisninger til Johannes Vig i Martin A. Hansens *Løgneren* (1950). Johannes er en mand af de rene hænder, en iagttager, der imidlertid ikke tager sig i agt for, at når den ene onde ånd er uddrevet, ja, så kommer syv andre for at besætte det prydede hus. Som i *Løgneren* er det her i *Fri os fra det onde* sådan fat, at den, der indbilder sig at være ren, faktisk er den, der udløser katastrofen. Johannes bliver mere og mere dæmoniseret i opgøret med pøbelen – og med egen fortid. Hermed vikler skikkelserne Johannes og Lars sig ind i en fortælling om brødre, der referer til fortællingen om Kain og Abel, og som i øvrigt skildrer et magtforhold, der skifter. Johannes iscenesætter sig som den, der tilgiver og tør tage ansvar for skyld, mens det i løbet af handlingen er Lars, der flytter ind i positionen som den, der tør erklære sig om skyld og ansvar. Det er en film, der skaber billeder, gru og rædsel, kalder på latter og ægger til diskussion, genkendelse og modsigelse. Filmen rummer på overfladen et lidet flatterende billede af provins, men Bornedals kunstneriske ærinde er ikke at skildre livet i geografiske udkanter, men menneskelige provinser. De gennembankede, voldtagne mennesker findes i Under-Danmark. De er ofre. Her i filmens handling praktiserer de mord og drab. Virkeligheden i 'udkanterne' er heldigvis ikke sådan, som handlingen skildrer det. Men ser man filmen og læser man de nye forfatteres værker som symbolske udsagn, så skildrer de måske en dybde og alvor i oplevelsen af og synet på de gamle landområder, der nu udgør nye, eksistentielle landskaber. Der er en ny generation af kunstnere, som vil uddrive den onde ånd og dermed erobre det tabte land tilbage.

Litteratur

- Adriansen, Inge (2010). *Erindringssteder i Danmark: Monumenter, mindesmærker og mødesteder*. Sønderborg: Museum Sønderjylland.
- Bavnshøj, Peter, Kræn Ole Birkkjær, Johs. Nørregaard Frandsen m.fl. (2004). *Dansk landbrug set fra luften*. Aarhus/København: Landbrugsforlaget.
- Casey, Edward S. (1997). *The Fate of Place. A Philosophical History*. Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press, 1997.
- Frandsen, Johs. Nørregaard m.fl. (1994). *Den centrale periferi*. Aarhus.

- Frandsen, Johs. Nørregaard (2007), "Landdistrikterne som bevidsthedshistorisk landskab". Gunnar Lind Haase Svendsen & Hanne Tanvig (red.). *Landvindinger*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Frandsen, Johs. Nørregaard (2010), "Rod i provinsen". Nils Gunder Hansen (red.). *Velfærdsfortællinger: Om dansk litteratur i velfærdsstatens tid*. København: Gyldendal, 91-110.
- Frandsen, Johs. Nørregaard (2012), "Udkanter som scene", *Nordica* 28.
- Frandsen, Steen Bo (1996), *Opdagelsen af Jylland: Den regionale dimension af Danmarkshistorien 1814-64*. Aarhus.
- Mai, Anne-Marie (2010). *Hvor litteraturen finder sted*. Bd. II: Længslens tidsalder 1800-190. København: Gyldendal.
- Mai, Anne-Marie (2011). *Hvor litteraturen finder sted*. Bd. III: Moderne tider 1900-2010. København: Gyldendal.
- Plambeck, Dy (2005). *Buresø-fortællinger*. Digte. Kbh.
- Svendsen, Gunnar Lind Haase & Hanne W. Tanvig (red.) (2007). *Landvindinger. Landdistriktsforskning og -perspektiver*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 195-212.
- Sørensen, Jens Smærup (1992). *Breve*. København: Lindhardt og Ringhof.
- Sørensen, Jens Smærup (2007). *Mærkedage*. København: Gyldendal.
- Sørensen, Jens Smærup (2012). *Hjertet slår og slår*. København: Gyldendal.
- Sørensen, Knud (1994). *Hvor bor kulturen? – og andre funderinger*. København: Gyldendal.

Noter

- 1 Jeg trækker her på min artikel "Rod i provinsen" (Frandsen 2010).
- 2 Jeg har anmeldt filmen *Fri os fra det onde* i en feature i *Dansk Kirketidende*, Vol. 161, nr. 5, 2009, og skrevet en analyse af filmen i "udkanter som scene" i tidsskriftet *Nordica*, 28, 2012.

Johs. Nørregaard Frandsen, SDU, professor
E-mail: jnf@sdu.dk

Menigheder i den svenske landsby

– med Gunnarsbyn som eksempel

Mogens Amstrup Jacobsen

Menighederne i den nordligste del af Luleå Stift hører til blandt landets mindste. Og Gunnarsbyn, hvor jeg arbejder som præst, er med sine omkring 700 medlemmer stiftets nu mindste menighed. Der findes godt nok en lang række menigheder i den svenske kirke, som er mindre end Gunnarsbyn og stadig selvstændige menigheder. Forskellen er, at de typisk hører til et lille, geografisk koncentreret område. Min menighed er trods sine kun 700 medlemmer på størrelse med Lolland-Falster Stift. De fleste af Sveriges 13 stifter har en eller anden form for landsbyer. Selv Stockholms stift har sine tyndt befolkede områder i skærgården. I Sverige skiller man dog mellem "landsbygd" og "glesbygd". Hvor landsbygd er sammenlignelig med den danske landsby, er der endnu længere mellem husene i en "glesbygd". I min menighed op til 20 kilometer mellem beboede huse (og det regnes stadig som landsbygd). Det, som følger efter "glesbygd", er "ödemark". Rent følelsesmæssigt kan glesbygden muligvis sammenlignes med det nu så moderne begreb "udkantsdanmark". Det at leve og bo i en landsbygd eller glesbygd er for nogle mennesker et udtryk for romantik og det frie liv, hvorimod andre beklager, at de ikke flyttede i tide. For det tynder ud i befolkningen i den svenske landsbygd, og det er noget, kirken er tvunget til at forholde sig til.

Geografi og demografi

Det siges, at de største folkevandringer siden anden verdenskrig foregår lige for tiden. Det skal nok passe, at der aldrig har været så mange flygtninge på flugt som nu, men migration har vi altid haft. Der har altid været folkevandringer på grund af krig, hungersnød eller fordi arbejdet skulle findes et andet sted end der, hvor man boede. Det er jo et forholdsvis nyt fænomen, at man "pendler" til arbejdet. Verdens største folkevandring indenfor de sidste 200 år er sandsynligvis urbaniseringen. At folk internt i landet vælger at flytte fra landet/landsby til by/storby. Siden 1950 har Gunnarsbyns menighed tabt 80% af sin befolkning på grund af urbaniseringen. Hvordan forholder vi os som kirke til denne nye situation, hvordan overlever vi, og hvordan overlever bygden?

Den svenske kirkeordning taler om menigheden som kirkens grundlæggende enhed. Det er i menighederne, at kirkens aktiviteter findes, og at kirken lever. Samtidig har man en intention om at nå alle sognets medlemmer og taler også om et "vistelse"-begreb, det vil sige, at man også er kirke og menighed for alle, som er på visit indenfor sognets grænser, det kan være sommerhusgæster eller for eksempel personer, der arbejder indenfor sognets geografiske grænse. Dette er en stor udfordring for et landsogn, for sommerhusgæster eller folk på arbejde og besøg betaler ikke kirkeskat her i sognet, samtidig med at mange flytter ud af sognet på jagt efter arbejde og uddannelse. Dertil kommer sognenes størrelser og afstande. Man bor vældigt spredt. Tag mit sogn som eksempel. Selvom jeg bor i sognets hovedby, hvor der er købmand, skole, børnehave, forsamlingshus, kommunens satellitkontor, biograf og kirke med menighedshus og præstegård, bor vi bare 172 personer i Gunnarsbyn. Præsten i nabosognet Jokkmokk ringede for at høre, om jeg kunne tage en gudstjeneste for ham (vi samarbejder på en lang række områder med Jokkmokk, blandt andet når det gælder konfirmander). Kører jeg gennem skoven, har jeg 140 km til Jokkmokk. Jeg havde en 18-gudstjeneste den dag, så jeg kunde fint tage 11-gudstjenesten i Jokkmokk. Men den gik ikke, for gudstjenesten var ikke i sognets hovedkirke i Jokkmokk, men yderligere 270 km fra Jokkmokk. Til den kirke i nabosognet har jeg altså 410 km.

Arbejds måde 2003-2013

Hvordan kan man overhovedet arbejde på de vilkår? Svenska Kyrkan findes i hele landet, i hver afkrog, i storbyer såvel som ødemarken. Urbaniseringen, som har stået på gennem de seneste 50 år, har tit haft til følge, at forretninger er lukket, skoler er centraliserede, læge, sygeplejerske og tandlæge er forsvundet osv. Tit er kirken den eneste overordnede eller halvofficielle institution, som er tilbage i lands- og glesbygd. Det stiller krav og giver os samtidig fantastiske muligheder. Jeg kom til Gunnarsbyn sogn efter en vakance i sognet på over et år. For et af problemerne, som landsognene døjer med, er at tiltrække personale med højere uddannelse til alt muligt arbejde, præster, men også læger, sygeplejersker, lærere osv. Nabopræster holdt gang i gudstjenesterne og de kirkelige handlinger, en pensioneret præst varetog konfirmandarbejdet. Deltagelsen i menighedens arrangementer og gudstjenester var derfor nede på et minimum.

“Kom-kirke” og “gå-kirke”

I mine øjne er det let at være landsbypræst, mange menigheder er underbemandede, og man er ikke forvænt. I min optik findes der som udgangspunkt to måder at være kirke og menighed på. Man kan vælge at være en “kom-kirke” eller en “gå-kirke”. “Kom-kirken” arbejder meget med gudstjenestens liturgi, musik (kor og undervisning) og delvis børne- og ungdomsarbejde, men det forventes, at personer, som vil være aktive, kommer til kirken. Gå-kirken prøver på at se, hvor i samfundet, hvor i sognet, hvor i menneskers hverdag og i deres liv der er behov for kirken og søger så derud. Den svenske kirke er ikke i samme omfang som den danske folkekirke bundet til kirken som gudstjenesterum, og Gunnarsbyns menighed har valgt at definere sig som en “gå-kirke”. Hver måned fejres mindst en af gudstjenesterne et andet sted end i sognets kirke, typisk i en nedlagt skole rundt om i sognet, men det kan også være ude i naturen. Når sollyset begynder at komme tilbage i slutningen af januar, begynder folk at søge ud af husene, ud på søerne, hvor is-fiskeriet er den store aktivitet, og selvfølgelig er vi som kirke med i dette. Ligesom andre sogne har “kirke-bil”, har vi “kirke-sne-scootere”, som samler folk op og kører dem ud til udendørs gudstjeneste. Når elgjakten sætter ind,

tilbyder jeg jagtgrupperne at mødes med dem på deres egne jagtmarker, hvor vi har andagt rundt om bålet; når samebyerne skiller rensdyrflokkene, kan jeg stå til rådighed for samtaler midt ude i skoven. Det er en meget udadvendt måde at være menighed på, men måske den eneste i et tyndt befolket landsogn. Effekten af at være udadvendt og opsøgende har været, at flere og flere vælger at deltage i de mere traditionelle kirkelige aktiviteter og gudstjenester. Samtidig har menighedsrådet valgt at nedsætte en lang række arbejdsgrupper (gudstjenester, miljøarbejde, internationalt arbejde, retfærdighedsarbejde såsom fair-trade og ansvarligt rejsende, bygninger og lokaler, diakoni og socialt ansvar med flere arbejdsgrupper). Alle disse arbejdsgrupper er åbne for alle, som vil være med. Det har ført til, at 70 personer eller ca. 10% af alle, som bor i sognet, har valgt at engagere sig som frivillige i menigheden. I menighedshuset har vi åbnet en "Fairtrade-forretning", som har vokset sig til en af Sveriges største med en omsætning på ca en halv million om året. I menighedshuset driver frivillige også en café, hvor man kan komme og sidde og snakke, læse dagens avis eller bare drikke en kop kaffe. Her findes også menighedens lille bogskab/boghandel og bibliotek. Intet af alt det, vi gør, er konkurrencefordrivende, for der findes ikke noget at konkurrere mod. Det er det, jeg mener med, at det åbner masser af muligheder at være kirke i landsbyen i Sverige. Svenska Kyrkan er tit den sidste større aktør, som er tilbage på landet, og derfor udfører kirken en lang række opgaver, som man ellers ikke ville have gjort. I Borgvattnets sogn i Härnösand Stift driver menigheden både dagligvarebutik og plejehjem. Flere steder driver menighederne skoler, børnehaver eller agerer bedemænd. I Tärnsjö sogn i Uppsala Stift ejer og driver menigheden den lokale benzintank. Fordi den ellers skulle være lukket. Det anses for at være en diakonal arbejdsmåde, som tilgodeser sognets indbyggere i et område, hvor andre ikke vil satse. Hvis kirken kan undgå minus i regnskabet, er det fint. Der findes ikke noget krav om at generere store indtægter.

Store strukturforandringer i den svenske kirke

I de sidste 50 år er der sket nogle meget markante strukturelle forandringer i den svenske kirke. Alle disse forandringer har påvirket hele den svenske kirke, men muligvis især landsognene.

1970'erne (de ansattes kirke)

Fra ca. 1970 og frem til 2000-tallet var det som om, at der ikke fandtes nogen økonomiske begrænsninger for den svenske kirke. Frem til år 2000 havde Sverige en statskirke, hvilket indebar, at kirken var myndighedsudøvende. Ressourcerne var enorme. Og man begyndte at ansætte utroligt meget personale på alle kirkelige niveauer. Fra sogneniveau til kirkens kancelli i Uppsala. På sogneniveau siges det, at man gennem ansættelse af en masse personer tabte de frivillige, fordi at der ikke fandtes en arena til dem længere. Ville man starte en ny børne- eller ungdomsgruppe, ansatte man en ungdomsleder. Da jeg tiltrådte min stilling her i sognet, havde sognet 834 medlemmer, og vi var 3,8 heltidsansatte. Alle havde vi en eller anden form for forpligtelse i et eller flere nabosogne, men alligevel.

2000 (adskillelse mellem kirke og stat)

I år 2000 skilles kirke og stat ad i Sverige. Og Svenska Kyrkan bliver et af mange trossamfund i Sverige, dog stadig det absolut største. Den største forandring er medlemsskabet. Før 2000 skulle man aktivt vælge at udtræde af kirken, efter 2000 skal man aktivt ansøge om at indtræde i kirken. Medlems-tallet er kraftigt nedadgående. Økonomien er under forandring, og man har stadig vældigt mange ansatte. Man fører en diskussion om, at mennesker er vigtigere end bygninger med det til følge, at kirken i stor stil både i stift, men især i menighederne er begyndt at sælge ud af sine bygninger. Rigtig mange præstegårde er blevet solgt de seneste ti år, men også menighedshuse, kirker og kapeller. En del landsognspræster er blevet tilbudt at købe den præstegård, de boede i, hvilket de også har gjort. Men en ny præst har svært ved at finde en bolig i landsbyen og vælger enten ikke at tage stillingen eller vælger at bo i en nærliggende større by og pendler så til arbejdet på landet. Det spås, at kirken/menighederne kan være tvunget til at investere i nye præstegårde igen, hvis kirken på landet skal overleve. Præsterne er ikke længere tjenestemænd, og kirken har tilpasset sig individuel lønansættelse for alle ansatte med det til følge, at der er stor forskel på løn mellem de enkelte stifter og mellem de enkelte faggrupper. Det foreløbigt sidste kapitel i adskillelshistorien skrives 1/1 2016, hvor begrebet "sogn" (församling) forsvinder i folkebogføringen.

2014 (strukturreform mod større enheder)

Den største forandring, når det gælder landsogne, trådte i kraft den 1. januar 2014. Idéen med den sidste strukturreform er at skabe større enheder. Ingen menigheder eller pastorat under 5-6000 medlemmer. En masse sogne er gået sammen i endda meget store enheder, pastorat, som ledes af en kirkehyrde (kirkebogsførende sognepræst er vel det, som kommer nærmest). Den nye struktur arbejder altså med pastorat, og i pastoratet kan der indgå en række sogne. Begrebet "sogn" eller "menighed" forbliver, men der er ikke længere valg til menighedsråd på lokalt plan, og selvbestemmelsen i det enkelte sogn er blevet meget begrænset.

I Luleå Stift er de to største pastorater Skellefteå og Umeå. Umeå Pastorat har omkring 100.000 medlemmer. Men Göteborg og Malmö pastorater får over en halv million medlemmer. Man er begyndt at snakke om "superhyrder" = kirkehyrderne, som leder disse gigantiske pastorater. Landsognene er ofte meget små og kan enten frivilligt vælge at gå med i en større enhed eller med tiden blive tvunget. Selvstændigheden, selvbestemmelsen, lokalt præg er nogen af de ting, som er forsvundet fra landsognsmenighederne. Nu vælger man ved kirkevalget en form for repræsentantskab for hele pastoratet. Dette repræsentantskab vælger et centralt pastoratsråd og menighedsråd. Personer som sidder i pastoratets repræsentantskab tilhører i alt fald her i denne ende af landet politiske partier. Til menighedsrådene har vi lokalt mulighed for at pege på bestemte personer. Mange af vore arbejdsgrupper har valgt at udpege en frivillig til et kommende menighedsråd, de fleste af disse har en reel interesse for menighedens arbejde, men er ikke partipolitisk engagerede. Da menighedsrådsmedlemmerne her i menigheden skulle vælges af pastoratets repræsentantskab, blev stort set ingen af disse valgt. I stedet valgte man personer, som var med i et af de politiske partier, men som ikke nødvendigvis havde samme engagement i kirken. Vi kan som landsbymenighed konstatere, at det har fået fatale følger for det lokale menighedsarbejde, at der ikke længere er et direkte valg til menighedsrådet. Det rammer i særdeleshed hårdt på en lokalt meget engageret menighed som vores, hvor valgdeltagelsen ved menighedsrådsvalg de sidste mange år har ligget på omkring 50 %.

Det er pastoratsrådet, som bestemmer, hvad der skal arbejdes med i menighedsrådene. Ulykkeligvis har det vist sig, at rigtig mange pastoratsråd rundt om i landet har valgt ikke at delegere arbejdsområder ud over det lo-

kale gudstjenesteliv. Strukturforandringen fra 2014 har dermed ført til ekstrem centralisering og har efterladt landsogne, som indgår i større pastora-ter, stort set uden nogen som helst form for indflydelse over eget kirke- og menighedsliv (det gælder også på det økonomiske område). I princippet er det pastoratets kirkehyrde, som sidder med i alle pastoratets lokale menighedsråd, noget, som kan delegeres til andre, for eksempel til den lokale sognepræst. I vores pastorat, Boden, har kirkehyrden dog vurderet, at det er vigtigere, at hans stedfortrædere i menighedsrådet er nogen, han arbejder tæt sammen med i det daglige, og som derfor ikke kommer fra den lokale menighed, men derimod fra centralt hold. Der findes altså ikke længere i den nye struktur noget normalt samarbejde mellem medarbejdere i menigheden og menighedsråd indenfor det kirkepolitiske arbejde. Det er en meget underlig situation. Det skal dog pointeres, at der ikke findes nogen enhedsstruktur for dette indenfor den svenske kirke. I andre dele af landet kan strukturen og det, som pastoratrådet vælger at uddelegere til menighedsrådene se helt anderledes ud.

Ny organisation og landsbymenighed – om fremtiden for den svenske kirke i landsbyen

Hvordan kommer den nye strukturreform til at påvirke arbejdet i de små landsogne? Tendensen er, at de små sogne forsvinder, og hvordan det går dem, der bliver tilbage, er det for tidligt at sige noget om endnu. Det er første valgperiode med den nye struktur, og set fra et landsogneperspektiv kan vi kun håbe på, at man lærer af ordningens børnesygdomme og ændrer ordningen, så lokale menigheder igen vil blive delvis herre i eget hus.

En af de store forandringer, vi allerede ser nu, ligger i det lokale engagement. Det var de lokale menigheder, som havde fingrene i den lokale muld, som følte og led med lokalsamfundet, hvis noget skete. Hvis skolen blev nedlagt, butikken var tvunget til at lukke, benzintanken gik i konkurs osv. Det var på lokalt plan, at mange af disse fantastisk skæve eksempler for diakonal kirkelighed, som jeg nævnedede indledningsvis, blev startet (menigheder som driver skole, butik, benzinstation osv.). De nye pastoratsråd, som også er dem, der har de overordnede økonomiske ansvar, har ikke de samme fø-

lelser for de enkelte lokalområder (eller muligvis har bare et enkelt medlem det). I 2015 har Luleå Stift finansieret et studie, som har forsøgt at undersøge, hvordan det går med disse landsogne, som driver ikke direkte kirkelig virksomhed, som led i at få lokalsamfundene til at overleve. Og tendensen i undersøgelsen er helt klar. I den nye struktur føler mange små menigheder sig oversete, overkørte og har en mindre platform at agere på. Det kan konstateres, at en del frivillige har valgt at stoppe. Jeg tror, at det hænger sammen med, at de enkelte arbejdsgrupper i den nye struktur begrænses, når det gælder beføjelser og muligheden for at træffe beslutninger på lokalområdet.

Sverige har gennem de seneste år taget imod rigtig mange asylansøgere. I slutningen af juli 2015 åbnede der et modtagelsescenter her i menigheden med 65 pladser, som bliver udvidet. (Hvilket modsvarer næsten 10 % af sognets indbyggere). Man har fra myndighedernes side valgt at placere familier i landsbyerne i det omfang, det er muligt. Børn har fra dag 1 mulighed for at gå i skole og i børnehave (fra 3-4 års alderen). Lokalsamfundet heroppe har valgt at tage imod disse asylansøgere med meget åbne arme og indbyder til fælles middage en gang hver anden måned for hele sognet inklusive asylansøgerne. Otte-ti personer stiller op som frivillige svensk lærere tre dage om ugen, asylansøgerne tilbydes praktik i de virksomheder, som findes her. Og her i området håber vi med dette tilskud, at landsbyen overlever en smule længere. Skolen havde nået et kritisk niveau med bare 21 børn i børnehaveklasse til 6. klasse. Men lukker skolen, er der risiko for, at små børn får over 100 km daglig rejsevej (enkelt) til nærmeste skole. Med asylbørnene får skolen forhåbentligt lov at fortsætte lang tid endnu. Også menigheden oplever dette tilskud. Selvom de fleste, som er kommet, er muslimer, deltager de gerne aktivt i søndagens gudstjenester både som tekstlæsere og forbedere. Nu har vi som oftest læsninger på svensk, arabisk og yderligere et sprog (farsi, russisk eller engelsk).

Kort præsentation af forfatteren

Mogens Amstrup Jacobsen er født og opvokset som en del af det danske mindretal i Sydslesvig. Cand.theol. fra Aarhus Universitet. Siden 2003 præst i Gunnarsbyn i Sveriges nordligste stift, Luleå Stift. Siden 2015 med delt arbejdstid: 50% i Gunnarsbyns menighed og 50% som svensk ambulerende præst i Asien.

E-mail: mogens.amstrup-jacobsen@svenskakyrkan.se

Provsti – Propstei

Hasse Neldeberg Jørgensen

I den sydlige del af Jylland ligger Malt provsti. Navnet stammer helt tilbage fra det gamle herredsprovsti, der blev oprettet i 1539. Provstiet fik ved kommunalreformen i 2007 fælles afgrænsning med Vejen kommune, der blev skabt af tre kommuner nord for Kongeåen, Vejen, Brørup og Holsted, samt Rødding kommune syd for åen, der danner grænse mellem Syd- og Sønderjylland.

140 km syd herfor ligger Propstei Schleswig (herefter Slesvig provsti). Indtil 1864 lå begge provstier i det danske kongerige, i henholdsvis Ribe og Slesvig stifter. Dengang som nu er den evangelisk-lutherske kirke en flertalskirke i begge provstier. Den samme slags kirke i de to nabolande, Danmark og Tyskland. En kirke med fælles oprindelsehistorie. Men også meget forskellig udvikling. Hvorledes dette afspejles i de aktuelle forhold for landsognene i de to provstier, i kirkernes organisatoriske og styringsmæssige forhold, skal kortfattet søges beskrevet i det følgende.

Rejser man som turist rundt i de to provstier, er der mange arkitektoniske lighedspunkter mellem de gamle kirker ude på landet. Generelt er bygningerne godt vedligeholdte og kirkegårdene ligeså. Landsognene er begge steder karakteriseret med stadig færre ansatte i landbruget og stadig færre eller slet ingen lokale arbejdspladser. Og rigtig mange pendlere! Til Vejen og Slesvig (uden sammenligning i øvrigt). Fra Malt provsti søger folk også til arbejdspladser i Kolding, Esbjerg og Odense. Mens pendlere fra Slesvig provsti kører til Flensborg og andre større byer. Sågar til Hamborg. Men de har bopæl i landsognet og hører til menigheden omkring den lokale kirke. Her hersker således genkendelige og nogenlunde ens forhold for den danske og den tyske menighed. Ligesom søndagens gudstjeneste (med stærke bånd til Deutsche Messe) vil være genkendelig, hvis man besøger hinandens kirker.

Hvis man derimod kaster et blik på data over de to provstiers medlemstal, sognestruktur og økonomi, er der straks iøjefaldende forskelle.

Indbyggertallet Malt er ca. 42.000. Heraf er 85% medlemmer af folkekirken (med en faldende tendens de seneste 10 år på ca. 0,5% om året). I Slesvig provsti er ca. 43.000 medlemmer af den evangelisk-lutherske kirke, hvilket svarer til ca. 64 % af befolkningen. Altså en markant forskel i medlemstallet! Dertil kommer, at medlemstallet i Tyskland falder langt hurtigere end i Danmark.

Slesvig provsti er et barn af den gennemgribende strukturreform og fusion, der i 2009 blev gennemført i de nordlige evangelisk-lutherske kirker i Tyskland. Hermed opstod Nordkirche, der strækker sig fra den danske grænse i nord over Lübeck og Rostock over til den polske grænse mod øst. En forvaltningsenhed, der er langt, langt større end det, der kendes i den danske folkekirke. Nordkirche har fire Bishöfe im Sprenge, områdebiskopper og en "Landesbischof". Organisatorisk er kirken inddelt i såkaldte "Kirchenkreise", hvoraf der er 13 i Nordkirche. Slesvig provsti hører til Kirchenkreis Schleswig-Flensburg, der består af de tre nord-østlige provstier i kirken.

I folkekirken er den kirkelige struktur opdelt i sognemenighed, provsti og stift. De folkevalgte organer er menighedsråd, provstiudvalg og stiftsråd. Sidstnævnte har bl.a. ansvar for stiftets udlånspolitik og forvaltning af stiftsmidler, mens provstiudvalget har ansvaret for stiftets fastsættelse af medlemsbidrag (kirkeskat). I øvrigt forvaltes 75% af folkekirkens økonomi i provstiet.

Den tyske model er væsentligt anderledes: menighedsråd, provsti/Kirchenrat (kirkeråd), Kirchenkreis (kirkekreds) og øverst Landeskirche (landskirke med synode, der dækker de 13 kredse). Kirkerådet i det tyske provsti har for så vidt ingen selvstændig beslutningsmyndighed, men skal påse, at de beslutninger, der træffes på kirkerådets synode, føres ud livet. Det er vigtigt at bemærke, at der i strukturen er to synoder: en for hele Nordkirche og en fælles for kirkekredsens tre provstier. Således er forskellene tydelige imellem dansk og tysk kirkestruktur. Dertil kommer, at den evangelisk-lutherske kirke i Danmark er indskrevet i Grundlovens § 4 som værende den danske folkekirke, der understøttes af staten. Noget lignende kendes ikke i den tyske lovgivning. Kirken modtager ikke støtte fra forbunds- eller delstater. Dog er der eksempler på, at der gives midler til opgaver, der forstås som kulturarv. Senest har domkirken i Slesvig modtaget en bevilling fra forbundsregeringen på 8,6 millioner euro, der skal dække halvdelen af restaureringen af kirketårnet.

De økonomiske rammer, der gælder for Slesvig provsti, er altså ikke besluttet i det lokale provstiudvalg, *kirkerådet*. Beslutningen og ansvaret for de tre provstier i *kirkekredsen* er truffet på en synode. Den indkaldes to-tre gange om året. Kirken beskriver selv denne synode som “kirkens parlament”, hvor repræsentanter for kredsens 67 pastorater træffer beslutning om:

- økonomi og fastsættelse af medlemsbidrag
- alt vedrørende bygningsvedligeholdelse, anskaffelse eller salg
- kirkekredsens organisatoriske struktur
- tildeling af midler til hver enkelt pastorat
- valg af provst

Synoden består af 121 medlemmer, hvoraf 22 er præster. Valgperioden er ligesom for menighedsråd 6 år.

Hvis man sammenholder med et dansk provstiudvalg, består dette af mindst 4, højst 8 læge medlemmer, en repræsentant for provstiets præster og provsten. Altså højst 10 medlemmer. Skulle tre danske provstier slutte sig sammen i et råd som i Kirchenkreis Flensburg-Schleswig, ville man højst komme op på 30 medlemmer. Men man kan ikke umiddelbart sammenligne! Dels er synodens mandat langt mere vidtgående end provstiudvalgets. Dels er medlemmer valgt langt bredere. Synoden har 66 medlemmer, der også sidder i menighedsråd, og de øvrige repræsenterer kirkefunktionærer og medarbejdere ved diverse kirkelige institutioner: sjælesorg, undervisning, medier, diakoni og 52 børnehaver.

Forvaltningen af kirkekredsens økonomi sker fra de tre provstiers fælles kontor, Kirchenkreisverwaltung i Slesvig. Provst Johanna Lenz-Aude er leder af denne forvaltning og samtidig budgetprovst for alle tre provstier. Dermed varetager hun for så vidt angår økonomien i kredsens tre provstier en overordnet stilling. Uagtet at man betoner, at provsteembedet også er et præsteembede, er arbejdsbyrden så stor, at Johanna Lenz-Aude ikke længere er sognepræst. Hun vikarierer enkelte gange ved sygdom og i øvrigt ved festgudstjenester og andre særlige lejligheder. Hun bestrider yderligere et embede i den kirkelige forvaltning: som formand for Kirchenkreisrat, det fælles provstiudvalg på 13 medlemmer for kirkekredsen. Rådet varetager som nævnt det overordnede ansvar for gennemførelsen af de rammer, der er

besluttet på årets synoder. Rådet, hvori også de to andre provster har sæde, fører også tjenstligt tilsyn med kirkernes medarbejdere og menighedsrådenes arbejde. Endelig udarbejder rådet forslag til behandling i synoden omkring økonomiske og strukturelle forhold.

Provstiudvalget i Malt provsti fastsætter også de økonomiske rammer i forhold til de budgetønsker, som menighedsrådene har fremsendt. Ligeledes sker der en prioritering af anlægsarbejder i forhold til, hvad der haster og hvad der kan vente ud fra de økonomiske muligheder, gældsbyrde og forventninger til fremtidigt udskrivningsgrundlag. I Malt provsti har man bedt en økonom om at fremskrive provstiets økonomi over 5-års perioder, 2013-2028. På baggrund af demografiske og økonomiske oplysninger fra kommunerne, vil antallet af præster forventes at falde fra 19 til 17. Økonomien må beskrives som god og solid. Det har ikke været nødvendigt at hæve kirkeskatten siden 2007. Hvad angår normering af præster og placering af disse, har provstiudvalget ingen indflydelse. Det er et forhold mellem menighedsråd og biskop.

I Slesvig provsti er man anderledes stillet. De økonomiske rammer er stadig snævrere jvf. det dalende medlemstal. I årene efter Die Wende (genforeningen af BRD og DDR) er der sket et markant fald i medlemstallet.

Fakta: Kirkeskatten/medlemsbidraget er i Slesvig provsti 9%. Beregnes ikke af hele ens indkomst, men af det beløb, der betales i skat. I Malt provsti betales 1,06% i kirkeskat af den skattepligtige indkomst.

At økonomien er under stort pres p.g.a. faldende indtægter og stigende udgifter i Nordkirche kommer tydeligt til udtryk i et strukturarbejde, der er pågået siden foråret 2015. De mest vidtgående konsekvenser i forhold til den kirkelige betjening af landsognene i fremtiden er, at der både sker reduktion i antallet af præster og tjenesteboliger. I kirkekredsens tre provstier reduceres antallet af præster fra 80 til 68. I Slesvig provsti reduceres antallet af præster fra 19 til 17 fordelt på 14 pastorater. Dertil kommer, at kirkekredsen pålægger provstierne tilsammen at nedlægge 12 præsteboliger. Andre besparelser er også på tale. Men netop embeds- og boligforhold for præster er fremhævet her, fordi det er helt forskelligt fra danske forhold.

I Malt provsti er der gennem de sidste 10 år nedlagt 3 præsteboliger. To er solgt i forbindelse med pastoratsændringer, en efter ønske fra menighedsrådet, der af lokale årsager ikke længere ønskede at have en embedsbolig, hvortil der var knyttet bopælspligt. I alle tilfælde er processen således, at der har været tale om en forhandling mellem menighedsråd og biskop. Når det gælder antallet af præstestillinger, har biskoppens planer været i høring hos menighedsråd og provst. Resultatet er blevet, at antallet af præster er opretholdt. Men der er sket en reduktion hvad angår kvoten af tjenestetid i provstiets sogne, der er fordelt på 14 pastorater. Det betyder, at fem ud af 19 præster har en kvoteforpligtelse som funktionspræster i forhold til Ribe stifts religionspædagogiske arbejde, som bistand til pastorat i naboprovsti og som sygehuspræst. Fire af embederne er i øvrigt uden bopælspligt. Præsternormeringen er dermed stort set ens i det danske og det tyske provsti.

Landpastoraternes størrelse i Slesvig og Malt provstier er nogenlunde ens. Det sammenlignelige gælder også det daglige arbejde med gudstjenester, sjælesorg, foredrag, konfirmander m.v. Dog er konfirmtionsforberedelsen, som det er tilfældet for alle Danmarks nabolande, henlagt til tidspunkter uden for skoletiden. Et eksempel: i Haddeby (Hedeby) pastorat syd for Slesvig bor der ca. 8.700, hvoraf de ca. 5.000 er medlemmer af den evangelisk-lutherske kirke (medlemsprocent på ca. 60). Der er to præster i pastoratet. Begge bor i embedsbolig, men ingen af dem i nærheden af kirken. Pastoratet dækker en centerby, Busdorf, og syv meget små landsbyer. I Busdorf finder man den ene af præsteboligerne og et stort menighedshus, der rummer en lang række aktiviteter. Der knytter sig i øvrigt den særlige omstændighed til præsteboligen, at den er resultatet af en markant, lokal indsats for at bevare embedsboligen. I 2004 besluttede kirkekredsen, at den gamle præstebolig skulle nedrives og ikke erstattes af en ny. Det medførte imidlertid en voldsom reaktion i menigheden, og der blev iværksat en indsamling. Det lykkedes at skaffe midler til opførelse af en ny præstebolig, og under indtryk af den lokale opbakning valgte kirkerådet også at bevilge en mindre del af omkostningerne, ligesom der blev afsat midler til fremtidig drift og vedligehold.

I pastoratet er der to hold med tilsammen 70 konfirmander, hvilket svarer til, at ca. 65% af alle årgangens børn bliver konfirmeret. Konfirmanddåb sker i langt flere tilfælde end i Danmark. Den ene af sognepræsterne, pastor, dr.theol. Kai Hansen, tilrettelægger hvert år en gudstjeneste ved Sliens bred

for at gøre konfirmanddåben til en særlig festlig begivenhed. Dåben foregår i øvrigt ude i Slien (dog ikke med neddykning), men med de sædvanlige tre håndfulde vand. Kai Hansen referer med et glimt i øjet til, at det jo var her, Ansgar døbte i 800-tallet, og derfor er det godt også at huske på den kirkehistoriske kontekst netop på denne lokalitet.

Rekrutteringen af nye præster til landsogne i de såkaldte udkantsområder er en udfordring i både Danmark og Tyskland. Uden i øvrigt at kunne sætte præcise tal på vurderes det, at der de sidste ti år er tale om et fald på mere end 50% i antallet af ansøgere til embeder i Malt provsti. I Danmark kan man som teologisk kandidat (eller §2) efter endt uddannelse på pastoralseminariet frit søge embede i alle landets stifter. I Tyskland er det helt anderledes!

Den teologiske kandidat retter henvendelse til Nordkirches fælles personaleforvaltning i Kiel. Herfra koordineres ansøgningerne med aktuelle vakancer i det store område, man dækker. Kandidaten får mulighed for at vælge mellem tre embeder, hvor man skal tilbringes et 3-årigt turnusforløb, Pastor zur Anstellung (PzA), inden der kan søges fast embede (menighedsrådene høres undervejs i forløbet). Efter turnus kan præsten vælge at forblive i pastoratet eller søge embede andetsteds. Ordningen betyder, at sognene stort set altid er sikre på at kunne få en ung præst i tre år. Men bliver de herefter på stedet? Til illustration af dette spørgsmål fortæller pastor Kai Hansen, at stadig færre ønsker at forblive i landsognet efter udløbet af PzA-forløbet (han valgte selv at blive). Af væsentlig betydning for fraflytning er bl.a. de stadig dårlige boligforhold. Gamle, ikke særlig godt vedligeholdte og utidsvarende præsteboliger eller, og dette er et stort problem for unge præster, ingen præstebolig overhovedet. Dermed er præsten henvist til lejebolig eller til selv at købe et hus.

I Malt provsti er der siden 2012 arbejdet målrettet med landpastoraternes fremtid. Dels som konsekvens af stiftets planer for omlægning af pastorater og embedsstruktur, dels som en konsekvens af et målrettet samvirke mellem menighedsråd, provstiudvalg, lokalråd og Vejen kommune. Dette samspil har også resulteret i egentligt samvirke. Nævnes kan blandt andet, at der i Ø. Lindet sogn blev nedlagt en præstebolig i 2014. Året efter lejede menighedsrådet lokaler i en gammel skole (nedlagt 2011) og indrettede lokaler til menighedsmøder og konfirmandforberedelse. Ligeledes blev der lavet kontor, hvor pastoratets to præster kan træffes efter aftale. De gamle skolebygning-

ger administreres i det daglige af den lokale idrætsforening og anvendes til idrætscenter med forskellige fritidsaktiviteter. Således et helt praktisk samarbejde mellem kirke og civilsamfund.

I Slesvig provsti foregår den overordnede og koordinerede indsats i forhold til udvikling og innovation som beskrevet fortrinsvis på kirkekredsplan. For menighedsrådsmedlemmer og andre, der varetager et frivilligt kirkeligt arbejde i sognet (på tysk: Ehrenamt – æresembede), er der en række muligheder for at søge oplysning, uddannelse og støtte inden for det kirkelige system. For så vidt angår det diakonale arbejde har kirkekredsen en særskilt afdeling, "Diakonischen Werkes", der har til huse i Flensborg. Formålet med den diakonale indsats beskrives som: "Diakonie, das Verkündigung der Liebe Gottes in konkreter Zuwendung und Nächstenliebe".

Virksomheden betales af ligningsmidler i kirkekredsen og understøtter i samarbejde med menighedsrådene det lokale, diakonale arbejde i sognene. Det være sig med rådgivning og varetagelse af et omfattende, socialt arbejde. Især i Slesvig og Flensborg, men også i en række mindre oplandsbyer. Et ofte anvendt motto for det diakonale arbejde er et citat af D. Bonhoeffer: "Kirche ist nur dann Kirche, wenn sie für andere da ist".

Menighedsrådene i provstiets landsogne er gennem de senere år blevet inviteret til seminarer på det økumeniske uddannelsescenter "Christian Jensen Kolleg" i Breklum lige nord for Husum. Her har det tværpolitiske og tværfaglige initiativ "Kirche in ländlichen Raum", hvor også menighedsråd og præster fra landsogne i Slesvig provsti deltager, til huse. Siden 2005 har det fået en stadig større rolle i udviklingen af det kirkelige arbejde i Nordkirche. Dels ved at tilbyde målrettede kurser for bl.a. landsogne, dels ved at indgå i et markant kirkeligt samarbejde med civilsamfundets organisationer. Landbrugsforeninger, økologiske græsrodsbevægelser og foreningen "Akademie für die ländlichen Räume Schleswig-Holstein". Netværket søger også politisk indflydelse gennem møder med Landdagen i Kiel. Områdebiskoppen i Slesvig-Holsten, Gothart Maagard, er en meget aktiv deltager i det netværksarbejde, der organiseres i regionen. I årsberetningen for kirkens arbejde i det område, som Slesvig provsti hører til, skriver biskoppen direkte, at samarbejdet med de mange andre aktører (21 i alt) helt klart forstår sig selv som en "politisk lobby", der arbejder på at skaffe bedre livs- og arbejdsbetingelser for landområderne.

Kender man noget lignende i Danmark? I Malt provsti? Nej, det nærmeste, man kommer til noget, der ligner de tyske, regionale initiativer, må være Landsforeningen af menighedsråds medlemskab af Landdistrikternes Fællesråd og nyere initiativer i bl.a. Ribe og Viborg stifter med særligt henblik på en dialog om landsognenes fremtid. På lokalt plan i Malt provsti er der de senere år etableret et forum for samtale mellem lokalråd, menighedsråd, Vejen kommune og Malt provsti. Initiativet udgik fra provstiudvalget i forlængelse af et pilotprojekt i samarbejde med Syddansk Universitet. Man ønskede et indblik i, hvordan samarbejdet er mellem civilsamfund og kirken i landsognene. Resultatet blev publiceret 2013 i rapporten “ En undersøgelse af samspillet mellem foreninger og kirker i danske landsogne”.

Kirken på landet i Slesvig provsti og Malt provsti; hvor finder vi tydeligst forskellene og lighederne? Ligheden må siges at være helt åbenbar, når det gælder menighedslivet i det enkelte sogn eller pastorat. Præstens arbejde, menighedsrådets og andre frivillige kræfter følger ganske ofte de samme veje og anvender de samme midler. Variationerne kan være større mellem to danske nabosogne end mellem et dansk og tysk sogn. Ofte betinget af lokale traditioner, f.eks. i samarbejdet mellem kirken og foreningslivet og den embedsforståelse, der kommer til udtryk i sognepræstens arbejde.

Pastor Kai Hansen fra Kirchengemeinde Haddeby fremhæver i sin beskrivelse af årets højtider fejringen af høstgudstjenesten. Betydningen af denne lokale fest må ikke undervurderes. En fest, der engagerer både menighed og de mange, der ikke er medlemmer af et kirkesamfund. Som han siger: “Es ist ein Fest wert, dass man es wieder ein Jahr geschafft hat, zu bleiben und zu überleben und zu sein”. Et synspunkt, som en dansk menighed vel ubetinget kan tilslutte sig. Måske især i en tid, hvor netop festgudstjenester, Alle Helgens gudstjenester og en bred vifte af kasualier nyder stadig større udbredelse og opmærksomhed.

Forskellene mellem dansk og tysk er lige så tydelige som lighederne. Det gælder forbindelsen mellem stat og kirke, medlemsprocenten, de generelle økonomiske forhold, hvor den tyske kirke er meget afhængig af andre indkomster end medlemsbidraget. I Slesvig-Flensborg kirkekreds er indsamlingsen af ekstra økonomiske midler organiseret i en omfattende fundraising. En anden slående forskel er den kirkelige organisation og forvaltningssystem. I Danmark er der en noget mere “flad” struktur med sogn, provsti,

stift og ministerium end det, man ser i Tyskland. Den danske model giver umiddelbart en større autonomi både på provstiplanet og i samvirket mellem menighedsråd og provstiudvalg.

Som beskrevet er der i Nordkirche en række beslutningsorganer, som ikke kendes i den danske folkekirke. Synode i kirkekredsen og desuden en i Nordkirches øverste ledelse, landssynoden. Det skal dog også påpeges, at begge kirker har en demokratisk struktur, så der både nord og syd for grænsen er valg til alle de nævnte kirkelige organer. Dertil kommer for Danmarks vedkommende også valget til Folketinget, der lovgiver for kirkens økonomi og styrelse.

Afslutningsvis skal der peges på den organiserede og stadig mere markante kirkepolitiske organisering af – og arbejde – med kirkelivet i landsognene i Tyskland. Nordkirche har, som vist her, gennem mere end 10 år arbejdet målrettet sammen med civilsamfundet om at skabe gode livsvilkår på landet. Her har landsognene i den tyske kirke en stemme, en politisk røst, der, i hvert fald som netværksorganisation, ikke kendes i Danmark.

Artiklen bygger på oplysninger fra:

Interview med Pröpstin Johanna Lenz-Aude, Propstei Schleswig, d. 21. april 2015

Interview med Pastor Kai Hansen, Kirchengemeinde Haddeby, 7. oktober 2015

www.kirchenkreis-schleswig-flensburg.de

www.nordkirche.de

Kai Hansen: Evangelische Kirchen in ländlichen Räumen. Berlin 2010 (Disputats, Kiel, 2004

www.maltprovsti.dk

Hasse Neldeberg Jørgensen. Sognepræst i Askov, provst i Malt provsti. Fra 1. februar 2016 ansat som leder af det 4-årige projekt "Kirken på landet", Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter.

E-mail: [hnpj@km.dk](mailto:hnj@km.dk)

Landpastoratets udfordringer

– korte, praktiske overvejelser set fra provstens skrivebord

Benedikte Bock Pedersen

Syddjurs provsti er et udpræget landprovsti med 2 mindre byer, en lille købstad, Ebeltoft, og en lang række småbyer og landsbyer af varierende størrelse. Her er 37 kirker, 30 sogne og 20 præster; provstiet er desuden præget af, at der er mange små enheder, og at det grænser op til Århus, som er vækstområde. Aldersgennemsnittet i provstiet er højt, dåbsprocenten er forbilledlig høj, men fødselstallet i området som helhed er lavt. Det er et provsti uden egentligt centrum, men med 3 centerbyer.

Hermed er i få sætninger det landprovsti, hvor jeg er provst, tegnet og i samme omgang måske også andre provstier på samme landlige betingelser, som vi har her.

De fleste af de præster, som jeg er provst for, er derfor landpræster, og karakteristisk for det at være præst på landet er, at man i det daglige arbejde er solist. Man har ikke præstekolleger til kollegial sparring og ideudvikling, man er meget tydelig i lokalsamfundet dels i kraft af sin bolig og dels i kraft sit arbejde, alle kender præstens hus, præstens børn og præstens mand/kone. En præst på landet har ikke samme støttetab som en bypræst med kordegn, kirke- og kulturmedarbejder, kirketjener, kor og organist i fuldtidsstilling. En præst på landet er en i ental, det er kirkerne til gengæld ikke. En præst på landet har ikke et væld af kirkelige handlinger, der er heller ikke et væld

Landpastoratets udfordringer

af kirkegængere, selvom kirkegangsprocenten er højere på landet, og selvom landpræsten holder flere gudstjenester, end en præst i byen gør.

Når jeg har præster til samtale i forbindelse med embedsskifte, spørger jeg dem, hvorfor de har søgt væk. Det, de svarer, er i forskellige variationer:

- at de savner en kollega i det daglige, en at sparre med
- at de gerne vil have mere frihed på tidspunkter, hvor deres familie har fri, mere fri i week-enden, ved højtiderne og mere fleksibilitet i forhold til overhovedet at kunne planlægge ferie
- at det er ensomt i hverdagen, fordi man skal klare det hele selv

De siger, når de får embeder, som ikke er soloembeder på landet, at de glæder sig til:

- at få mere weekendfri
- at få kolleger
- at få større anonymitet til familien og sig selv
- ikke at skulle klare alting selv

Som provst i en landlig kontekst bliver man optaget af:

- hvordan man kan holde på præsterne
- hvordan der kan skabes bedre muligheder for fleksibilitet lokalt
- hvordan der kan skabes erfaring og oplevelse af større og tættere kollegialitet

På baggrund af dette må vi derfor, som jeg ser det, arbejde med, hvordan der kan laves og leves et præsteliv på landet med de fordele, som præsterne oplever, at bypræster har. Det er i hvert fald noget, som jeg forsøger at arbejde med.

I disse år oplever vi i Danmark en demografisk forskydning fra land mod by. Den befolkningstilvækst, som udfordrer kirkerne i byområderne, er blot den ene side af en akse, som i en landlig kontekst giver udfordringer med det modsatte fortegn.

Som provst i en landlig kontekst bliver man optaget af at skabe bæredygtige fuldtidsembeder. Her er vi udfordret af forskellige problemer. En problemstilling handler om tal og størrelse. Jeg tænker umiddelbart, at det kunne være godt f.eks. at drøfte:

- hvor stort eller måske snarere hvor småt kan og skal et fuldtidsembede være og stadigvæk være bæredygtigt?
- hvor stort et geografisk område kan og skal en fuldtidspræst betjene?
- hvad er et rimeligt antal kirker i en fuldtidsstilling?

For mig er det indlysende, at der skal være forskel på, hvad et bæredygtigt embede på landet og i byen vil sige, fordi tal og størrelse er andet og mere end blot indbyggerne i sognet.

Objektive tal er interessante i denne sammenhæng, fordi de samtaler, som handler om præstenormering, pastoratsændringer og sognesammenlægninger, hurtigt bliver følelsesladede, fordi det simpelt hen er en smertefuld proces at gå igennem for et menighedsråd at skulle afgive en præst ved embedsledighed. Det er forbundet med sorg, fordi det, at man måske skal lægges sammen med et andet sogn og til at dele præst, er det sidste tab i en lang lokal tabshistorie, der handler om, at lægen, busforbindelsen, skolen og købmanden forsvandt.

En anden problemstilling er mere kulturelt betinget. Det kan handle om, at der kan være endda stor forskel på, hvad et menighedsråd oplever som attraktivt ved et embede og det, som en præsteansøger eller provsten opfatter som attraktivt. Er en stor, velholdt, gammel præstebolig noget, der trækker op eller ned? Er kontor i boligen noget, der er et plus eller et minus? Er konfirmandlokaler lige ved siden af præsteboligen godt eller skidt?

Ovenstående overvejelser er selvfølgelig aktuelle, når præster enten rejser eller kommer til, men det, er det også på mange måder i det daglige arbejde. Det kan dukke op som en vanskelighed eller et parameter i forbindelse med at yde rådighedstjeneste, i forbindelse med ferieplanlægning, mus-samtaler eller APV. Det kan også være en faktor i forbindelse med sygemeldinger eller samarbejdsvanskeligheder, fordi en præst oplever at have for meget at lave

eller for lidt, fordi arbejdet giver for lidt mening eller fylder for meget, kravene er for mange eller forventningerne for få.

I de senere år har man lokalt forsøgt at løse en del af de skitserede problemstillinger med de for små landembeder ved at knytte kvoter til med andre funktioner, men det er, som jeg ser det, ikke en løsning for alle mindre landembeder, fordi der på den ene side er en grænse for, hvor meget vi kan kvote os ud af, og på den anden side har der også været et antal sager, som knytter sig til, hvem der har kaldelsesretten. Sagt på en anden måde: skal et menighedsråd bestemme, hvem der er bedst egnet til også at være hospicepræst, eller kan en hospicebestyrelse vide, om den, der vælges, også er en god sognepræst?

Overvejelserne om at skabe det attraktive, bæredygtige embede på landet er set gennem mine provstibriller for vigtig en sag til at være noget, vi ad hoc drøfter og løser hen ad vejen og lokalt, for det bæredygtige, attraktive landembede også handler om, at der skal være sammenhængskraft i folkekirken, og at der skal være god kirkelig betjening, også når man er folkekirkemedlem i de tyndt befolkede områder af landet. Det er derfor ikke kun en fælles problemstilling, at der er befolkningstilvækst i byområder, men det er også en fælles udfordring, hvordan vi løser opgaven med at være kirke på landet.

Landpræst i en valgmenighed

Solist i et fællesskab

Marianne Aagaard Skovmand

“Er lyset for de lærde blot til ret og galt at stove? Nej, himlen under flere godt, og lys er himlens gave, og solen står med bonden op, slet ikke med de lærde, oplyser bedst fra tå til top, hvem der er mest på færde”, synger vi af karsken bælg med Grundtvig. Og jo, bonden er jo i denne sammenhæng mest på færde. Men hvordan med landpræsten. Er hun/han på banen, og hvordan er det her i 2016 med trivslen? Og er der egentligt når det kommer til stykket, den store forskel på, om det nu er på landet eller i byen, præstekaldet udledes?

En forskel er der måske i synligheden, som jo gælder ikke blot præsten, men også dennes familie. “Ih jeg vidste ikke, at præstens mand havde så meget temperament”, lød ordene, min mand en dag blev mødt af samtidig med, at en nydelig og ham ubekendt dame prikkede ham venligt på skulderen. Anledningen var, at han var kommet til at bande højlydt ved den sjældent fungerende billetautomat på den lokale togstation. Det gælder nok i højere grad på landet end i byen, at man ved, hvem hinanden er, rundt om i de små samfund, men udmøntet i en fremstrakt hånd på togstationen som i dette tilfælde, er det jo kun af det gode. Selv har jeg kendskab til præstelivet både i landet og i byen, og skal jeg – som jeg her er blevet bedt om – beskrive livet som landpræst må det overvejende blive med udgangspunkt i mine erfaringer som præst ved Sjællands ældste valgmenighed i Ubberup. Her er vi på Kalundborgegnen i smukt kuperet terræn mellem de to små landsbyer Rørby og Ubberup. En valgmenighed med egen kirke, Bethlehemskirken, hvor såmænd navnkundige teologer som Carl Koch og Uffe Hansen har

virket (sidstnævnte gennem mere end 40 år). Godt placeret i landskabet på en bakketop, hvor den har ligget siden foråret 1873 med nogle få huse, herunder den smukke, historiske præstegård, kapellanbolig, enkelte gårde og så ellers bare marker omkring. Og i bedste engelske havestil arkitektoniske dobbelthække omkring det hele. På dage, hvor det hele var indrammet af nyudsprungne bøg, den rene idyl, mens det hele på dage med tåge og strid novemberblæst kunne fremstå mindre indtagende. Præst på landet. Jo det må man sige. Luften indimellem så tyk af gylle, at man kunne skære i den, men aldrig om søndagen eller på dage, hvor der var bryllup, bisættelse eller begravelse fra kirken. Nabolandbrugene havde den konduite, at man på dage med kirkelige handlinger lod gyllesprederne stå i maskinhuset, og luften var derfor til at indånde. Og de øvrige dage i "gyllesæsonen", som jeg indrømmer indimellem på landet kan opleves som temmelig langstrakt, måtte man tilvænne sig. Også som tilkommen præstefamilie får man lært, hvornår det er bedst at holde vasketøjet indendørs. Nabo til valgmenigheden var og er ingen ringere end Ubberup Højskole, som jo i dag hører til en af landets mere kendte, og på den måde vidste da også vi i præstegården længe før Billedbladet, når der indimellem var kendisser blandt eleverne. Men selvom højskolen med sit aktuelle budskab om sundhed og motion for alle her i vores tid i alle fald i medierne nok har den største gennemslagskraft, var kirken der først. Jorden blev skænket til kirken eller rettere menighedens 20 stiftere af en lokal gårdejer, og som det fortælles stod en gruppe mænd en julidag i korn til knæene og planlagde, hvor og hvordan den skulle bygges. Og trekvart år efter, den følgende palmesøndag, knejsede en færdig kirke, klar til indvielse. Bethlehems Kirkens fødselsdag fejres stadig hvert år palmesøndag i menigheden. Og det hele blev til ved fælles arbejdsindsats og privat indsamlede midler. Altså ingen tilskud fra stat og kommune. Sådan var det ved de grundtvigske valgmenigheders begyndelse, som det er det den dag i dag. Man klarer sig med det, man har, og ved fælles indsats. Og et af de steder, det er muligt at spare, er på arbejdslønnen. At selvgjort er velgjort fik her nye dimensioner. Det gjaldt istandsættelsen af såvel præstegård som samlings salen og de øvrige bygninger. Jeg husker tydeligt vores ærkekøbenhavnske flyttemænds store forbløffelse, da de ved ankomsten med det første flyttelæs blev mødt af en skare af damer fra menigheden, der var i fuld gang med at gøre huset rent, så det kunne være klart til den nye præstefamilie. "Ja

de sad to og to, damerne, og snakkede hyggeligt, mens de pudsede vinduer, senere drak de kaffe og bød også os på hjemmebagt kage”, lød det fra flyttemændene. De følte tydeligt, at de ikke nok var kommet meget langt ud på landet, men også nærmest tilbage i en anden tidsalder. Den følelse kunne man godt have i valgmenigheden, der nærmest emmede af stolt historie og et stærkt fællesskab med rødder tilbage i en grundtvigsk vakt personkreds på Kalundborgegnen med forbindelsen også til Vallekilde Højskole. Det var i Kalundborg, at Wilhelm Beck lejede rådhusalen til et “afdansningsbal”, der skulle markere, at han nu var færdig med dans og kortspil. Og Becks tidligere samarbejdspartner V.J. Hoff, der med sin milde forkyndelse var med til at udbrede Grundtvigs tanker på egnen, blev menighedens første præst fra grundlæggelsen i 1873 og frem til han døde i 1894.

I samlingssalen, som både lagde hus til konfirmationsundervisning, kirkekaffe, begravelseskaffe, møder og dertil private fester, hang et foto fra 1898 taget en sommerdag, hvor “konfirmanderne” fra de første 25 år af menighedens historie var samlet præstegårdshaven – kjoleklædte damer med store bølgende hatte og mænd i datidens habit. Her kunne konfirmander i reglen finde deres aner. Det har det med at blive i familien, det med medlemskabet af en valgmenighed. Men heldigvis kommer jo også nye til. Selv kom jeg fra en stilling som sognepræst i Havdrup sogn, en mindre stationsby mellem Køge og Roskilde, men samtidig et sogn af pæn størrelse (ca. 4000 sognebørn) for en præst at tage hånd om. “Du kommer til at løbe stærkt”, udtalte en ældre, erfaren kollega, da jeg stolt, glad og ganske ubekymret fortalte om mit nye og første embede. At han fik ret, erfarede jeg hurtigt. Det blev en læretid med mange kirkelige handlinger og benspænd i form af massiv skimmelsvamp i præsteboligen og genhusning af os som familie. Vores datter var dengang spæd og alvorligt syg med mange lungebetændelser på grund af det dårlige indeklima. Jeg valgte at tage konsekvensen af såvel arbejdspress som boligforhold og søgte og fik stillingen i Ubberup. Havdrup, som jeg kom fra, var et “ungt” sogn med mange børnefamilier, og selvom der var tradition for lørdagsdåb, var der ofte en eller flere dåb i højmessen. Som følge deraf en del gudstjenester, hvor lydhørheden og opmærksomheden måske ikke lige var den største. Selve dåbshandlingen var oftest det, man kom efter, og der, man lagde sin fokus. Som valgmenighedspræst skulle jeg vænne mig til det nærmest modsatte; ganske få dåb fordelt på årets søndage, men en stor særde-

les velsyngende søndagsmenighed. For mig oplevedes det som gudstjenester, hvor man under prædikenen ville kunne høre en knappenål falde til jorden, hvis ellers nogen havde medbragt en sådan. Min forgænger havde gjort det godt. Man var vant til gode prædikener og til virkelig at lytte efter. Kirkens højtaleranlæg var ikke af det nyeste, og da der indimellem var problemer med lyden, valgte en anonym giver at donere et beløb så rundhåndet, at man fik mulighed for at indkøbe et helt nyt anlæg. En gave som varmede også hos præsten. Også i forhold til salmer var menigheden "sin egen" og sang efter Salmer (valg- og frimenighedernes salmebog fra 1935). Jeg har efter fire gode år med den stadig svært ved at synge "skyerne gråner", frem for det måske nok altmodiske, men uendeligt mere poetiske "gråne". Det betød ikke, at de nye salmer ikke var sunget ind i menigheden. Dem havde man bestemt også blik for og klarede den sag ved et selvproduceret tillæg. Og jeg har ladet mig fortælle, at de nu arbejder på en ny udgave af Salmer tilpasset moderne tider, som det også er sket i nabovalgmenigheden i Vallekilde.

Hvordan var den så, hverdagen i sådan en valgmenighed langt ude på landet i det vestsjællandske? Ja én slange i paradiset var unægtelig hovedvejen, som hverken hørtes eller sås fra området ved kirken, men som man måtte krydse, hvad enten turen nu gik til Kalundborg eller det nærtliggende Tømmerup, hvor vores børn gik i henholdsvis friskole og børnehave. Her var sket mange og også alvorlige ulykker, og det var bestemt ikke et sted, man lod børn cykle, selvom afstanden mellem valgmenighed og friskole var blot nogle få kilometer. Hvad angår cykelstier og sikring af skoleveje var der her ikke meget at råbe hurra for. Men det var der for så meget andet. Opbakningen til det kirkelige og engagementet i det hele taget i menigheden. Man var sig sine traditioner og sin egenart meget bevidst. Jeg husker stadig fornemmelsen, da jeg ved en af de første gudstjenester vanen tro løftede armene for at lyse velsignelsen. Og et splitsekund for sent kom i tanke om, at sådan gjorde man ikke i Ubberup; deres præst stod ikke og viftede med armene. Ligesom man heller ikke som præst knælede ved alteret under nadveren. Alt det og meget andet fik jeg hurtigt lært og også, at tiden her var langstrakt. Gudstjenester fx på 2. helligdage var for længst afskaffet. Der var rig mulighed for både koncentreret prædikenforberedelse og hjemmebesøg. To grundstene vel i præstearbejdet, om end jeg skal indrømme, at det moderne præsteliv nok ikke altid levner mulighed for den tyngde, man hver især rundt om omkring

og vel både i land og by måtte ønske at give de to forskellige, men jo hver for sig bærende elementer. Men her var tiden, og de fire års "fordybelse" kan jeg stadig, selvom jeg nu arbejder under andre forhold, øse af. Hjemmebesøgene skriver man jo ikke sådan om, for de hører under tavshedspligten, men at det varmer som præst at komme ud blandt folk og blive taget imod, må gerne nævnes. Jeg håber, jeg selv var til gavn, men synes også, jeg fik uendeligt meget igen. Kom oftest derfra med et glas hjemmesyltet marmelade, for det skulle jeg da lige have med hjem til familien. Og jeg fik lært noget om også, hvor meget livskvalitet og overskud fx der kan ligge i det, at man, selv om man har rundet de 90 og synet og førligheden måske ikke længere er den bedste, alligevel kan tage grene ind fra sin have og sætte på bordet i stuen i det tidlige forår.

Jeg er i skrivende stund ikke længere i embedssammenhæng landpræst i gammeldags forstand – eller solist, som jeg unægtelig var det i valgmenigheden, men indgår nu som del af en kvartet, idet jeg sammen med tre præstekolleger betjener såvel et bysogn, som et landsogn og to små, men skønne og meget forskellige sydfynske øer. Selv er jeg ny i kvartetten, men samarbejdet kirkerne imellem har stået på siden 2008. Fra præsteperspektiv giver det unægtelig fordele. Alsidigt arbejdsmiljø, kolleger at sparre med og flere af de kostbare fridage, og med kostbare mener jeg dem, hvor man har mulighed for at dele dem med familien. At det ikke bare er nemt, siger sig selv. Hverken for præster eller menigheder. F.eks kan man da godt spørge, om det er rimeligt, at et lille og sårbart øsamfund med måske bare 100 indbyggere skal forholde sig til hele fire præster og deres jo uundgåeligt forskellige tilgang til at forkynde ordet. Tilsvarende ligger der da også en udfordring i, at man som præst – ganske vist sammen med kolleger – har fire menighedsråd, hvorimellem "sol og vind" jo helst skal ligeligt fordeles. Men at sognesammenlægninger på godt og ondt er kommet for at blive og ikke kun på Sydfyn, derom er der vist ingen grund til at tvivle.

Jeg håber, at der fremover vil blive afsat ressourcer til at støtte præsterne på landet. For det har de brug for, ligesom der er brug for dem og kirkerne ude i landskabet, hvor der efter min mening ikke behøver at være lys i alle kirker hver eneste søndag og helligdag, men derimod må der godt være lys fx i konfirmandstuen en time før, konfirmanderne skal møde, så de, som af mange forskellige grunde møder ind alt for tidligt, bliver mødt af en nærværende

Landpræst i en valgmenighed

præst med overskud. Og det får man efter min mening ikke af hver eneste søn- og helligdag at holde gudstjenester i næsten tomme kirker i alle afkroge af pastoratet. Nedton gerne det rundt omkring, så præst og menighed i skøn samdrægtighed får overskud til det, som alt efter sognenes forskellighed må rykke, og dermed bære evangeliet bredere ud end tilfældet er mange steder i det kirkelige landskab.

Marianne Aagaard Skovmand, ph.d., sognepræst Faaborg, Diernæs, Lyø og
Avernakø
E-mail: maas@km.dk

Redaktion

Helle Rørbæk Hørby
E-mail: hrh@km.dk

Annette Molin Brautsch
E-mail: amsc@km.dk

Christine Tind Johannessen-Henry
E-mail: cjh@teol.ku.dk

Kirstine Helboe Johansen
E-mail: kp@teo.au.dk

Laura Lundager Jensen
E-mail: luje@phmetropol.dk

Jacob Bech Joensen
E-mail: jbj@km.dk

Kjeld Slot Nielsen
E-mail: kjsn@km.dk

Karina Juhl Kande
E-mail: kjk@teol.ku.dk

Jesper Stange
E-mail: jst@km.dk

Eskil Simmelsgaard Dickmeiss
E-mail: esdi@km.dk

Peter Birch
E-mail: pbp@km.dk

Henrik Brandt-Pedersen, Eksistensen
E-mail: henrik@eksistensen.dk

Kritisk forum for praktisk teologi,
143

36. årgang (2016) udgives af redaktionen i samarbejde med Eksistensen. Udgives med støtte af Kulturministeriets bevilling til almenkulturelle tidsskrifter.

Ansvarshavende redaktører for nr. 143: Kirken på landet
Birgitte Stoklund Larsen og
Merethe Jørgensen

ISSN 0106 – 6749 © Forfatterne og
Kritisk forum for praktisk teologi
Kritisk forum for praktisk teologi
er sat hos Eksistensen og trykt hos
ScandinavianBook.

Layout: freiheit09

Bestilling af tidsskriftet:
Eksistensen, Frederiksberg Allé 10,
DK-1820 Frederiksberg C, tlf. 3324
9250 – fax 3325 0607,
www.eksistensen.dk,
e-mail: eksistensen@eksistensen.dk

Prisen for et abonnement på 36. årg.
(2016) er kr. 369,- (studerende kr.
298,-). Enkeltnumre sælges for kr.
159,-. En årgang er fire numre.

Ældre numre af tidsskriftet kan fås
ved henvendelse til forlaget.

Henvendelse vedr. indlæg i tidsskriftet kan rettes til forlaget eller til redaktionens medlemmer.